

Zacht.

Onschuld schenkt in voorspoed vreugde

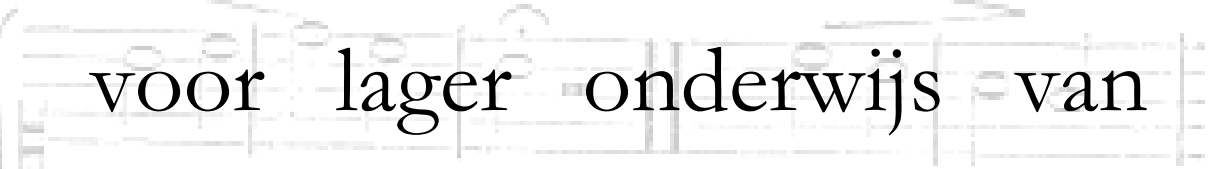
'Lof der onschuld'

Onschuld schenkt in voorspoed vreugde

De verlichte zangmethode

voor lager onderwijs van

Dirk van Dapperen (1791-

1822)

En in rampen moed.

Wandelt zij aan

u - we zij - de, Dan gaat al - les goed,

u - we zij - de, Dan gaat al - les goed.

**‘Lof der onschuld’: de verlichte zangmethode voor lager onderwijs
van Dirk van Dapperen (1791-1822).**

Fien Duijnmayr

Studentnummer: 3682528

Studiejaar: 2011/2012

Blok: 3 en 4

Datum voltooiing: 14-6-2012

Scriptiebegeleider: prof. dr. Louis Peter Grijp

Afbeelding voorblad: ‘Lof der onschuld’, uit: D. van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 2.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Hoofdstuk 1 Verlichting en onderwijs	7
- 'Kennis is deugd'	
- Onderwijsvernieuwingen in Nederland	
Hoofdstuk 2 Dirk van Dapperen	17
Hoofdstuk 3 De verlichte zangmethode	21
- De onderwijsmethode van Pestalozzi	
- De zangmethode van Nägeli en Pfeiffer	
- De zangmethode van Dirk van Dapperen	
Hoofdstuk 4 Receptie en navolging van de zangmethode	41
Conclusie	47
Bibliografie	49
Bijlagen	53
Bijlage 1 Gegevens Burgerlijke Stand	
Bijlage 2 Publicaties van Dirk van Dapperen	
Bijlage 3 Advertenties	
Bijlage 4 Vergelijking van twee liederen uit twee bundels	

Inleiding

Onschuld schenkt in voorspoed vreugde
En in rampen moed.
Wandelt zij aan uwe zijde,
Dan gaat alles goed.¹

Deze ‘Lof der onschuld’ is de titel van het eerste lied uit deel één van de ‘Zang-oefeningen voor de lagere scholen’ geschreven door Dirk van Dapperen (1791-1822). Dirk van Dapperen was een verlicht schoolonderwijzer. Hij publiceerde een aantal lesboeken voor het lager onderwijs, waaronder een zangmethode genaamd *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* met bijbehorende *Zang-oefeningen*. Met zijn publicaties voldeed Van Dapperen aan een behoefte aan nieuwe lesmethoden. Nadat bepaalde verlichtingsideeën in het achttiende-eeuwse Nederland aanhang hadden gewonnen, werd aan het begin van de negentiende eeuw het onderwijs hervormd volgens een nieuw pedagogisch gedachtegoed. Om deze veranderingen in het onderwijs te bewerkstelligen werden onderwijzers opgeleid in kweekscholen. Hier gaven docenten zoals Van Dapperen, die les gaf aan de Rijkskweekschool te Haarlem en had gestudeerd bij de toonaangevende verlichtingspedagoog Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), hun kennis door aan de kwekelingen. Daarnaast werden lesmethoden voor het nieuwe klassikale onderwijs ontwikkeld. De verlichte pedagogen hoopten door middel van het vernieuwde onderwijs niet alleen het jonge volk basisvaardigheden als lezen, schrijven en rekenen te leren, maar ook op te voeden tot deugdzaamheid en godsvreugd. Dit zou vervolgens moeten leiden tot een betere samenleving. Muziek, en met name zang, was één van de middelen die daartoe werd ingezet.

In deze scriptie staat de zangmethode van Dirk van Dapperen centraal. Deze zangmethode is tot stand gekomen tussen 1818 en 1820 en omvat vier werken, namelijk een eerste en tweede ‘stukje’ van *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (uitgegeven in 1818 en 1820) en een eerste en tweede twaalftal *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (uitgegeven in 1818 en 1819). Zoals uit de titels van de werken blijkt, zijn de zangoefeningen een praktische aanvulling op het meer theoretische werk *Aanvankelijk onderwijs*. In deze scriptie zal een antwoord worden gezocht op de vraag in hoeverre de zangmethode een product was van de laat achttiende-eeuwse en begin negentiende-eeuwse Verlichting in Europa en meer specifiek in Nederland. Voordat deze vraag beantwoord kan worden, is het van belang de

¹ ‘Lof der onschuld’, uit: D. van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 2.

onderwijshistorische context te kennen waarbinnen de zangmethode tot stand kwam en kennis te nemen van de verlichte pedagogische idealen rond de eeuwwisseling. Vervolgens wordt de persoon Dirk van Dapperen verder uitgediept, om daarna over te kunnen gaan tot de inhoud van de zangmethode. De doelstellingen, de verlichtingsidealen en de invloed van Johann Heinrich Pestalozzi's onderwijsmethode komen hierin aan bod. Tot slot wordt aandacht besteed aan de mogelijke receptie en navolging van de lesmethode.

Het is interessant om het initiatief dat Dirk van Dapperen nam ter verbetering van de zang op de lagere school nader te bestuderen, omdat het een lacune is in het onderzoek. Aan het begin van de negentiende eeuw veranderde de rol van het onderwijs aanzienlijk, evenals de betekenis van muziek en zang in dit onderwijs en voor de maatschappij. Muziek en zang kregen beide een meer opvoedend karakter ter bevordering van de algemene beschaving van de samenleving. Deze tendens vormde zich reeds in de achttiende eeuw in de kringen van de verlichte burgerklasse. Naarmate de eeuw verstreek wilden de verlichte burgers hun normen en waarden verspreiden onder het gewone volk. Om dit te realiseren kwam een zogenaamd beschavingsoffensief tot stand. Eén van de speerpunten van dit offensief was de hervorming in het onderwijs. Onderwijs moest toegankelijk worden voor elke inwoner van Nederland. Een ander initiatief ter beschaving van het volk was het produceren van liederen. Deze wijdverspreide vorm van vermaak werd ingezet om bepaalde deugdzame waarden, eerst buiten de school maar later ook daarbinnen, te verspreiden. Eén van de voortrekkers in het beschavingsoffensief was de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Vanaf de oprichting in 1784 zette deze Maatschappij zich in voor de onderwijsveranderingen en tevens voor de productie van beschavende lesmethoden en liederen. In de literatuur over de Verlichting in Nederland en de rol van liederen daarin wordt uitgebreid ingegaan op de Nutsinitiatieven. Helaas wordt in deze literatuur nauwelijks of geen aandacht besteed aan andere initiatieven, die werden genomen ten behoeve van het zangonderwijs aan het begin van de negentiende eeuw. Hiervan zal ik kort een paar voorbeelden geven.

In het artikel "Sporen van een beschavingsoffensief: De 'stichtelijke toon' in het profane Nederlandse lied van de achttiende en negentiende eeuw" van Marie van Dijk wordt de opkomst van het opvoedende lied in de context van de Nederlandse Verlichting beschreven. Van Dijk betoogt dat de opinie overheerste dat een gebrek aan zeden, kennis en deugd de oorzaak was van het politieke en economische verval van Nederland in de achttiende eeuw ten opzichte van de zeventiende eeuw. Om hierin verandering te brengen werden genootschappen opgericht, waaronder het Nut. Naast auteurs zoals Betje Wolff en Aagje Deken, publiceerde het Nut liederen met een 'stichtelijke toon' als vervanging voor het onzedelijk straatgezag. Deze liederen moesten het gewone volk deugden bijbrengen. Het overzicht dat Van Dijk geeft van deze deugdzame liederen, gepubliceerd in de periode van de

late achttiende- en begin van de negentiende eeuw, is uitgebreid. Wat betreft het onderwerp ‘zangonderwijs’ komt alleen de invloed van het Nut ter sprake. De handleiding die het Nut publiceerde in 1823 voor het zangonderwijs, *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst op de scholen van het lager onderwijs* door J.C. Rente Linsen, wordt genoemd. Toen in 1857 zangonderwijs verplicht werd op de scholen, ‘stonden de zangscholen van het Nut model voor het gewone zangonderwijs’, aldus Van Dijk.² Hierbij gaat ze voorbij aan het feit dat al voordat het zangonderwijs onderdeel van het curriculum werd, er naast de publicaties van het Nut ook andere zangmethoden voor de lagere school in omloop waren, waaronder die van Dirk van Dapperen.

Jan Lenders bespreekt de waarde van zang voor het onderwijs in het hoofdstuk ‘Schoolgezag’ van zijn boek *De burger en de volksschool*.³ Wederom komt alleen de rol van het Nut ter sprake. Lenders bespreekt namelijk de visie die ten grondslag lag aan het verspreiden van deugden met behulp van liederen aan de hand van een prijsverhandeling van het Nut ter verbetering van het nationale gezang uit 1802. In de negentiende eeuw bleef het Nut zich volgens hem inzetten voor de verbetering van de volkszang, onder andere via het onderwijs met de publicatie van de eerder genoemde handleiding, een aantal bundels kinderliedjes⁴, het verplicht stellen van zangonderwijs en daarnaast het bevorderen van de oprichting van zangverenigingen. Dit laatste vanaf 1829 in samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst.

Zelfs in het toonaangevende boek *1800: blauwdrukken voor een samenleving* door Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt wordt voorbijgegaan aan andere zangbundels en lesmethoden voor het onderwijs dan die van het Nut. Het Nut stimuleerde volgens hen de verbetering van het nationaal gezang door de zanglessen in het onderwijs op een hoger peil te brengen. De Nutvisie op het zangonderwijs werd sterk gemotiveerd door morele doelstellingen. Het Nut

² Geciteerd uit: M. van Dijk, “Sporen van een beschavingsoffensief. De ‘stichtelijke toon’ in het profane Nederlandse lied van de achttiende en negentiende eeuw”, *Volkskundig Bulletin* 19 (1993) 182-207, aldaar 196.

³ J. Lenders, *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijsbervorming Nederland 1780-1850* (Nijmegen 1988) 218-220.

⁴ Lenders specificeert niet welke bundels dit zijn. Het Nut heeft in de negentiende eeuw een aantal zangbundels uitgegeven met liederen speciaal voor (schoolgaande) kinderen, te weten A. Fokke Simonsz., *Nieuwe Volkszangboekjes* (1811); *Schoolgezangen* (1813); W. Smits, *Handleiding en Schoolboek voor het Volkszangonderwijs* Deel 1 en 2 (1846) en Deel 3 (1850). Zie voor een overzicht van de publicaties van het Nut: W.W. Mijnhardt, A.J. Wichers (ed.), *Om het Algemeen Volksgeeluk: Twee Eeuwen Particulier Initiatief 1784-1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut Van 't Algemeen* (Deventer 1984) 385-408.

legde daarmee aan het begin van de negentiende eeuw de basis voor ontwikkelingen op het gebied van zangonderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw.⁵

In het artikel ‘Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw’ van Nelleke Bakker wordt vermeld dat men al zong in de Nederlandse scholen voor de invoering van het verplichte zangonderwijs in 1857.⁶ Wanneer Bakker bespreekt welke liederen in de eerste helft van de negentiende eeuw gezongen werden in de scholen, verwijst zij niet naar de zangmethodes en liedboekjes van Van Dapperen en van het Nut, maar naar de vaderlandse liederen geschreven door Jan Pieter Heije (1809-1876) en op de muziek gezet door Joannes Josephus Viotta (1814-1859).⁷

Het enige werk waarin andere zangbundels voor het lager onderwijs dan die uitgegeven door het Nut besproken worden, is bij mijn weten het proefschrift *Het Nederlandse kinderlied (van 1770-1940)* van Maria Sanders. Hierin komt de ontwikkeling van het Nederlandse kinderlied aan bod en daarnaast de bundels uitgegeven ter bevordering van het kinderlied. Vanzelfsprekend spelen de zangmethodes voor het onderwijs hierbij een grote rol. De zangmethode van Dirk van Dapperen wordt in dit kader ook aangehaald. Dit proefschrift moet echter met enige voorzichtigheid gebruikt worden, aangezien beweringen worden gedaan zonder grondige onderbouwing en zonder vermelding waar de desbetreffende informatie vandaan komt. Desondanks is het boek nuttig voor dit onderzoek, aangezien er heel wat negentiende-eeuwse bundels worden genoemd, waarover in andere literatuur niet gesproken wordt.

Om een vollediger overzicht te krijgen van de ontwikkeling van het zangonderwijs aan het begin van de negentiende eeuw is het daarom van belang aandacht te besteden aan de zangmethode van Dirk van Dapperen. Hiermee wil ik de kennis over het zangonderwijs aan het begin van de negentiende eeuw aanvullen. Naast J.C. Rente Linsen, *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst op de scholen* (1823) en W. Smits, *Handleiding en Schoolboek voor het Volks-zangonderwijs* Deel 1 en 2 (1846) en Deel 3 (1850), beide uitgegeven door het Nut, schreef alleen Dirk van Dapperen een handleiding voor het zangonderwijs in de negentiende eeuw. Naast deze handboeken werden ook niet veel liedbundels speciaal voor het zangonderwijs gepubliceerd: het Nut publiceerde A. Fokke Simonsz., *Nieuwe Volkszangboekjes* (1811); en H. Polman Az., *Schoolgezangen, voor drie stemmen. Dienende tot dagelijksch gebruik bij het aan- en uitgaan der school, en bij bijzondere gelegenheden* (1813). Jan Pieter Heije en Joannes

⁵ J.J. Kloek, W.W. Mijnhardt, *1800: blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 525.

⁶ N. Bakker, ‘Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw’, in: N. Bakker, R. Dekker, A. Janssens (ed.), *Tot burgerschap en deugd: volksofvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 49-68, aldaar 49.

⁷ Zie: M. Venderbosch, ‘Jan Pieter Heije, een inspirerend dichter van kunst- en volksliederen’, in: L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001) 432-437.

Josephus Viotta schreven daarnaast liederen die ook geschikt waren voor het onderwijs, bijvoorbeeld J.P. Heije, *Kinderliederen* (1847). Dirk van Dapperen is de enige die bij zijn zangmethode *Aanvankelijk onderwijs* twee bundels liederen leverde, namelijk de *Zang-oefeningen*. Bij het handboek van Rente Linsen werden geen liederen geleverd en bij die van Smits alleen een paar korte zangoefeningen achterin de handleiding. Door het beperkte aanbod is het wel waarschijnlijk dat liederen die niet specifiek voor het onderwijs waren gepubliceerd, wel gebruikt werden op de scholen, zoals de reeks *Volksliedjes* Deel 1-5 (1789-1806) (ook uitgegeven door het Nut).

In het achterhoofd moet worden gehouden dat de zangmethode van Dirk van Dapperen ook niet volledig los gezien kan worden van de Nutsinitiatieven in deze periode. Van Dapperen genoot namelijk als kwekeling onderwijs op één van de kweekscholen van het Nut en zijn leermeester Pieter Johannes Prinsen aldaar was een actief lid van het Nut. Desondanks nam Van Dapperen het initiatief om buiten het Nut om een zangmethode te publiceren, waardoor er in dit werk ook andere invloeden aan te wijzen zijn naast de verlichte idealen van het Nut, hetgeen hier allemaal besproken gaat worden.

Hoofdstuk 1 Verlichting en onderwijs

'Kennis is deugd'

De veranderingen in het onderwijs aan het begin van de negentiende eeuw, waarop straks uitgebreid ingegaan wordt, kwamen niet uit de lucht vallen. Ruim een eeuw voorafgaand aan de onderwijshervormingen begon namelijk het gedachtegoed te veranderen over de samenleving en de opvoeding. Deze verandering maakte onderdeel uit van de Verlichting. Eén van de eerste verlichte filosofen wiens gedachtegoed van grote invloed was op de Nederlandse Verlichting, was John Locke (1632-1704). Zijn bekendste werk was *Some Thoughts Concerning Education* uit 1693. Locke pleitte hierin voor een opvoeding vanuit de empirische waarneming. De menselijke geest was volgens hem bij de geboorte een 'tabula rasa', een ongeschreven blad, dat door de waarneming en de ervaring 'beschreven' werd gedurende het leven. Locke beschreef daarnaast dat het kwade in de mens het gevolg zou zijn van onwetendheid en bijgeloof. 'Kennis is deugd' vond hij, ofwel: de ontwikkeling van het verstand zou tot deugdzaamheid leiden. De ideale leerling bevatte volgens Locke de volgende eigenschappen: hij was redelijk, zedelijk, energiek, pragmatisch en stijlvol, zoals de burgerlijke gentleman. Daarnaast was een burger beschaafd, bezat hij deugd, verstand en was hij welgemanierd. Echter, kennis en de rede waren volgens Locke niet de enige wegen naar deugdzaamheid. De grondslag van de deugd lag ook in een helder godsbesef.⁸

Het belangrijkste verschil met de opvoeding in Nederland tot dan toe, was dat Locke uitging van het goede van het kind. De Gereformeerde kerk, volgens wiens leer in Nederland onderwijs werd genoten voor 1800, predikte juist dat de kinderziel geneigd was tot alle kwaad en daarom gecorrigeerd moest worden. Dankzij de ideeën van Locke werd in Nederland de omslag gemaakt naar de gedachte dat ieder mens goed werd geboren en daardoor opvoedbaar was tot een waardig lid van de samenleving. Dit resulteerde eind achttiende eeuw in een beschavingsoffensief, waarbij de burgerlijke gemeenschap in Nederland zich in ging zetten voor de verbetering en verspreiding van de burgerlijke normen en waarden onder de gehele bevolking. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784, was één van de genootschappen die zich hiervoor gingen inzetten. Een goed burger was volgens het Nut zelfredzaam, legde de nadruk op zijn plichten ten behoeve van het algemeen nut, werkte hard, kende zijn plaats binnen de samenleving, leefde godsdienstig, maar ook rationeel, verrichtte deugdzame prestaties, was vaderlandslievend en stelde zijn gezin centraal.⁹

⁸ N. Bakker, J. Noordman, M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk, 1500-2000* (Assen 2010) 25-27; Kloek, *blauwdrukken voor een samenleving*, 282.

⁹ W. Mijnhardt, 'Zang als wapen in een burgerlijk beschavingsoffensief', in: L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001) 369-373, aldaar 373.

Eén van de middelen om bovengenoemde burgerlijke idealen te verspreiden, zowel binnen als buiten de school, waren liederen. Net als de Duitse schrijver Friedrich Nicolai, vonden de verlichte burgers in Nederland volksliederen een handig middel om morele waarden te verspreiden onder het volk. Er zijn meerdere redenen te bedenken waarom ervoor gekozen werd om liederen in te zetten bij de verspreiding van de burgerlijke idealen. De belangrijkste reden was dat het zingen van liederen een lange traditie kende in Nederland en onder alle lagen van de bevolking erg populair was. Dit is onder andere af te leiden uit de grote hoeveelheden liederen die in alle prijscategorieën geproduceerd werden. De populariteit van de liederen betekende tevens, dat het een belangrijk medium was voor de verspreiding van informatie. Een andere reden om liederen te gebruiken in de volksoepvoeding en het onderwijs was de gedachte, dat muziek maken (zingen in het bijzonder) een heilzame invloed op de geest en het gemoed had. Zingen was goed om melancholie te verdrijven en levenslust op te wekken. Wie zong over de deugd voelde zich ook aangespoord tot deze deugdelijkheid.¹⁰

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) deelde de visie van Locke over de vormbare kinderziel. Een groot verschil was wel dat Rousseau ervan uitging dat kinderen ook zeer vatbaar waren voor slechte invloeden vanuit de samenleving. Daarom pleitte hij voor een ‘natuurlijke’ opvoeding ver weg van de samenleving, waar een kind zich kon ontwikkelen vanuit zijn eigen ervaringen. Volgens Rousseau was het leven op het platteland eenvoudig en konden mensen hier zichzelf zijn. Zijn belangrijkste werk over opvoeding, *Émile ou de l'éducation* (1762), ging over de ideale natuurlijke opvoeding. In romanvorm wordt hierin de opvoeding van Émile beschreven, op het platteland in isolement van de stedelijke maatschappij. Volgens Rousseau denatureerde de moderne cultuur en moesten we terug naar de natuur om de ware aard van de mens terug te vinden. Op het ongerepte platteland zou een cultuur heersen van zuiverheid en oprechtheid. Over de rol van de opvoeding zei hij het volgende: ‘De mens wordt zwak geboren, en kan niet zonder kracht; de mens komt volstrekt berooid ter wereld, en kan niet zonder hulp; de mens wordt dom geboren en kan niet zonder oordeelskracht. Al wat ons bij de geboorte ontbreekt, en wat we, groot geworden, nodig zullen hebben, krijgen we door opvoeding.’¹¹ In de natuurlijke opvoeding moesten vooral de groeibelemmeringen weggenomen worden. Het was de taak van de opvoeder om de leerling niets op te dringen of te verbieden. Een kind moest namelijk de gevolgen van zijn gedrag ervaren in plaats van een verbod opgelegd krijgen. Wel moest de opvoeder de omstandigheden creëren waarin de

¹⁰ Mijnhardt, ‘Zang als wapen in een burgerlijk beschavingsoffensief’, 371; Kloek, *blauwdrukken voor een samenleving*, 524.

¹¹ Geciteerd in: Bakker, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 38.

opvoeding zich kon voltrekken. Rousseaus opvoedingsidealen waren nogal kunstmatig, want een isolement zoals dat waarin Émile opgevoed werd, was in de praktijk niet te realiseren. Rousseaus doel zou zijn geweest om met de roman zijn ideeën aanschouwelijk te maken, zodat deze ideeën in aangepaste vorm toegepast konden worden.¹²

Er zijn geen tekenen dat Rousseaus opvoedingsidealen een directe invloed hadden in Nederland. Zijn cultuurkritiek en opvoedingstheorie werden hier te radicaal gevonden. De praktischere denkbeelden van Locke spraken meer aan.¹³ Echter, indirect heeft Rousseau het denken over opvoeden in Nederland wel beïnvloed, namelijk via Duitse en Zwitserse pedagogische methoden die ook in Nederland aansloegen. In Duitsland hielden de zogenaamde Filantropijnen zich bezig met opvoeding en onderwijsvernieuwingen. Johann Bernard Basedow (1724-1790) legde de basis voor de Filantropijnse opvoedingsidealen met zijn *Elementarwerk* uit 1774 (een geïllustreerde encyclopedie voor ouders en opvoeders) en zijn proefschool: het Philanthropinum te Dessau. De opvoeding van de Filantropijnen was met name gericht op een ‘Gemeinnütziges, glückseliges, patriotisches Leben’.¹⁴ Deze opvatting is vergelijkbaar met de eerder genoemde burgerlijke idealen van de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen. Met Rousseau deelden de Filantropijnen het vertrouwen in de menselijke natuur en in een tamelijk vrije opvoedingsstijl. Het spelenderwijs leren vonden ze belangrijker dan het geven van formele lessen. Vrije ontplooiing van het individu en zelfwerkzaamheid stonden hoog in aanzien. Aan straffen werd niet gedaan, daarvoor in de plaats kwam een systeem van het belonen van goed gedrag. Samen met Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811) had Basedow grote invloed op de onderwijspraktijk in Duitsland. Zij publiceerden opvoedkundige werken die ook voor een groter publiek toegankelijk waren. Daarnaast gingen zij zich richten op armoedebestrijding door middel van verbetering van de opvoeding en scholing. De pedagogiek van Salzmann is doortrokken van beroepsdeugden als ijver, netheid, zuinigheid en rationaliteit. Deze burgerlijke idealen waren ook het uitgangspunt van het Nederlandse beschavingsoffensief rond de Franse tijd. Tevens ontstond in Nederland het plan om deze idealen te verspreiden door middel van opvoeding en onderwijs. Vandaar dat veel van de Filantropijnse beschouwingen, leerboekjes en onderwijshandleidingen aan het begin van de negentiende eeuw vertaald werden naar het Nederlands. Nederlandse opvoedkundigen, waaronder Johan Hendrik Swildens, die in 1777 de Filantropijnen bezocht, lieten zich sterk beïnvloeden door de ideeën van onze oosterburen.¹⁵

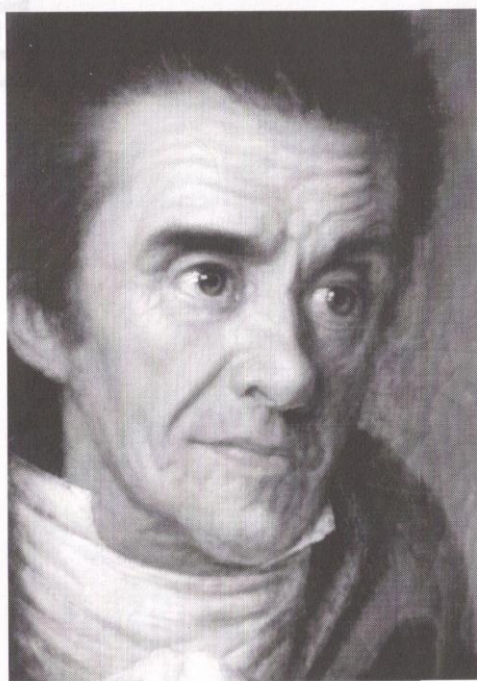
¹² Bakker, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 35-41; Kloek, *blauwdrukken voor een samenleving*, 282.

¹³ Bakker, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 41.

¹⁴ Geciteerd in: Idem.

¹⁵ Ibidem, 41-43; Kloek, *blauwdrukken voor een samenleving*, 283.

De invloed van Rousseau en de Filantropijnen rijkte tevens tot in Zwitserland, waar Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) zich door hen liet inspireren. Hij wilde de theoretische werken van anderen vooral in de praktijk brengen en was met name een volksofvoeder. Met behulp van onderwijs wilde hij het volk verheffen en daarnaast was hij voorstander van de natuurlijke geïsoleerde opvoeding zoals Rousseau die beschreef in zijn *Émile*. In 1773 stichtte Pestalozzi de Neuhof, waar hij arme weeskinderen op wilde voeden en klaar wilde stomen voor de maatschappij. Hij liet de kinderen zowel spelenderwijs leren als werk verrichten in de nijverheid en andere plattelandsbezigheden. Zijn instituut kreeg echter veel kritiek; hij zou de kinderen uitbuiten en het werd een financieel fiasco.

Afb.1: Portret van Pestalozzi. Bron: A. Brühlmeier, G. Kuhlemann, *Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827)* (Stuttgart 2002) II.

Na dit experiment ging Pestalozzi vooral zijn opvoedkundige idealen verspreiden door middel van publicaties. In 1781 verscheen zijn opvoedingsroman *Lienhard und Gertrud*. Al het slechte in de mens werd in dit boek toegeschreven aan ongunstige omgevingsfactoren. De hervorming van de samenleving bevatte daarom de sleutel tot morele verheffing van het volk. Deze gedachte liet Pestalozzi echter al snel los, omdat hij teleurgesteld werd in de resultaten van de Franse Revolutie. Hij verlegde het accent in zijn opvoedingsideologie naar de zelfopvoeding. Zelfopvoeding zou het middel zijn om jezelf te beschermen tegen de

lagere natuur, dat wil zeggen tegen onzedelijke gewoontes die Pestalozzi ‘dierlijk’ noemde, en een hoog zedelijk niveau te bereiken.¹⁶

Vanaf 1789 werd Pestalozzi weer actief in de volksoopvoeding, toen hij de leiding kreeg over een tehuis voor oorlogswaarden in Stans. Hij ontwikkelde hier zijn methodiek voor volksonderwijs, die tot 1825 in de praktijk werd gebracht in de instituten in Burgdorf en Yverdon. Het boek *Wie Gertrud ihre Kinder lebrt* uit 1801 behandelt deze methode. Hierin beschrijft Pestalozzi dat het onderwijs de natuurlijke verstandsontwikkeling van de kinderen moest volgen. Dit hield in dat in de lessen begonnen moest worden met het leren van eenvoudige elementen zoals getallen, afzonderlijke letters en klanken, alvorens over te gaan op het rekenen, lezen en schrijven. Pestalozzi is er nooit in geslaagd om het onderwijs dat hij voor ogen had werkelijk door te voeren. De staf van Yverdon maakte onderling constant ruzie en het opvoedingsinstituut werd voornamelijk bezocht door rijkeluis kinderen in plaats van de beoogde kinderen uit alle standen van de samenleving.¹⁷

De methode die Pestalozzi te Yverdon in de praktijk bracht was voor de ontwikkeling van de Nederlandse onderwijspedagogiek van belang. Dirk van Dapperen studeerde enige tijd aan het instituut te Yverdon, waardoor zijn pedagogische werken beïnvloed werden door de methode van Pestalozzi omschreven in *Wie Gertrud ihre Kinder lebrt*. De leermeester van Van Dapperen, Pieter Johannes Prinsen, was ook een voorstander van de leerwijze van Pestalozzi. Hij zou samen met Van Dapperen enkele door Pestalozzi beïnvloede werken schrijven en tevens de Nederlandse vertaling verzorgen van de verzamelde werken van Pestalozzi.

Afb.2: Kaart van Zwitserland met daarop de plaatsen die voor Pestalozzi's leven belangrijk waren.

Bron: Brühlmeier, *Johann Heinrich Pestalozzi*, 84.

¹⁶ M. Soetard, 'Profiles: Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827)', *Prospects: quarterly review of education* 13.4 (1983) aldaar: 535-542.

¹⁷ Bakker, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 45-49.

Onderwijsvernieuwingen in Nederland

De periode rond 1800 was een roerige tijd voor Nederland, evenals voor de rest van Europa. Politiek gezien veranderde er veel. In 1795, nadat de Franse patriotten ons land binnentrokken en stadhouder Willem V in ballingschap ging, veranderde de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de Bataafse Republiek. Van 1806 tot 1810 stond Nederland onder de leiding van Lodewijk Napoleon, waarna het werd ingelijfd bij het Franse keizerrijk. Na de val van Napoleon kwam het Koninkrijk der Nederlanden onder koning Willem I tot stand. In minder dan twee decennia was Nederland veranderd van een (in bestuurlijk opzicht) verdeeld land, waar de meeste macht lag bij de lokale autoriteiten van de gewesten, naar een eenheidsstaat onder leiding van een koning en met een nationale wetgeving waarin de belangen van de natie werden nagestreefd.

Deze overgang ging niet zonder slag of stoot. Allereerst werden de volgende maatregelen getroffen om meer eenheid te creëren: de invoering van een landelijk belastingstelsel (1801); de totstandkoming van een nationale spelling (1804) en grammatica (1805); de introductie van een nationale munteenheid (1806); het opstellen van een nationale rechtspraak en een voor iedereen geldend wetboek (1810); het instellen van een nationale dienstplicht voor mannen; en het tot stand komen van een centrale bevolkingsregistratie (1811).¹⁸ Vervolgens ging de Nationale Vergadering zich richten op het onderwijs. De bovengenoemde politieke omwenteling was van groot belang voor de ontwikkelingen in het onderwijs. Al voordat de patriotten de leiding over ons land overnamen was er behoefte aan nationaal onderwijs ontstaan. Met behulp van het nationale onderwijs was het namelijk mogelijk om opvoeding en onderwijs voor iedereen te realiseren, wat noodzakelijk werd bevonden door de verlichte (burgerlijke) elite ter verbetering van de maatschappij in Nederland.¹⁹ De totstandkoming van een nationaal bestuur was dé kans om het nationale onderwijs te realiseren. Tevens kon de invoering van een nationaal belastingstelsel het onderwijs financieren.

De leden van de Nationale Vergadering namen de taak op zich om een centrale regeling voor het nationale onderwijs op te stellen. Het onderwijs moest het volk opvoeden tot burgers van de nieuwe eenheidsstaat. Daartoe werd de hulp ingeschakeld van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, omdat zij op het gebied van onderwijs al veel kennis had vergaard. Er werd een Commissie ingesteld, bestaande uit de drie hoofdbestuursleden van het Nut: H. van Gelder, H. Tichelaar en C. Wertz, die in 1796 haar onderwijsrapport *Algemeene Denkebeelden over het Nationaal Onderwijs* presenteerde. Dit rapport was doortrokken

¹⁸ Bakker, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 166-167; T. Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs in Zeeland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Vlissingen 1995) 52.

¹⁹ Dr. P.Th.F.M. Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858* (Zutphen 1978) 54.

van de geest van de Verlichting en beïnvloed door de opvattingen van de hiervoor genoemde Filantropijnen. De ideeën gepresenteerd in dit rapport zouden later terug te vinden zijn in de eerste onderwijswetgeving uit de beginjaren van de negentiende eeuw.²⁰ Volgens het onderwijsrapport moest er nationaal onderwijs komen om het algemeen welzijn te bevorderen en de maatschappij te beschaven. Dankzij het onderwijs zou de bevolking deugdzamer worden en een nuttigere bijdrage aan het algemeen geluk kunnen leveren. In alle steden en dorpen moesten scholen komen, waar les werd gegeven in lezen, schrijven, rekenen, godsdienst en de staatsinrichting. Het godsdienstonderwijs mocht volgens het Nut niet te leerstellig zijn, maar moest een algemeen christelijk en opvoedkundig karakter hebben. Verder behandelde het rapport de inrichting van de schoolgebouwen, de eisen die gesteld werden aan de onderwijzers (deze moesten een examen gaan afleggen om hun bevoegdheid aan te tonen), de inrichting van het klassikale onderwijs, de leermiddelen, de schooltucht en het toezicht op het naleven van de regels.²¹

Het Nutsrapport was de aanzet tot de veranderingen in het onderwijs, maar het duurde nog tot 1801 voordat een eerste schoolwet aangenomen werd. In de 'Burgerlijke en Staatkundige Grondregels' uit de eerste grondwet uit 1798, werden wel al een aantal maatregelen getroffen ter voorbereiding van de onderwijsvernieuwingen, waaronder de aanstelling van een 'Agent van Nationale Opvoeding'. De taak van de Agent was om een plan te maken ter verbetering van het onderwijs. Hij moest een lijst van geschikte boeken opstellen, werd verantwoordelijk voor de aanstelling van departementale en plaatselijke schoolbesturen en de oprichting van één of meer kweekscholen. De eerste Agent was Th. van Kooten. Hij kreeg weinig van de grond, waarna hij in 1800 opgevolgd werd door J.H. van der Palm. Van der Palm zou het wetsontwerp maken voor de eerste schoolwet uit 1801. De wet kwam in grote lijnen overeen met de voorstellen van het Nutsrapport. Alleen kwam er geen gratis onderwijs voor iedereen, omdat Van der Palm vond dat dit niet haalbaar was en de rijkere burgers best mee mochten betalen aan het onderwijs.²²

De wet van 1801 werd echter nooit van kracht, omdat er in hetzelfde jaar een staatsgreep werd gepleegd waarna de grondwet van 1798 werd afgeschaft. De schoolwet werd onmiddellijk herzien, wat resulteerde in de schoolwet van 1803. Inhoudelijk veranderde er weinig, maar op één belangrijk punt werd toegegeven aan de lokale overheden: de wens van decentralisatie. De gewestelijke en gemeentelijke overheden zouden hun eigen, aan de lokale omstandigheden aangepaste schoolreglementen mogen opstellen, mits deze niet in

²⁰ Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland*, 57; Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, 52.

²¹ Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, 52-53.

²² Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland*, 54-55; Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, 58-59.

strijd waren met de wettelijke bepalingen. Er was nog een lange weg te gaan voordat er echt sprake zou zijn van een landelijk onderwijsstelsel.²³

Een jaar na afkondiging van de wet bleek dat er niets van terecht kwam en dat de departementale besturen het streven naar verbetering van het onderwijs vooral tegenwerkten. Tussen 1805 en 1806 werd wederom een nieuwe constitutie opgesteld, waardoor er een derde schoolwet moest komen. Inmiddels was Adriaan van den Ende aangesteld tot 'Commissaris tot de zaken van het lagere schoolwezen en onderwijs binnen het Bataafsche Gemeenebest'. Hij was praktischer ingesteld dan zijn voorgangers, waardoor hij in de daarop volgende jaren een soepele overgang van de traditionele scholen naar het verlichte onderwijs wist te realiseren. Op 3 april 1806 werd de derde 'Wet voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs in de Bataafsche Republiek' opgesteld, die van kracht bleef tot 1858. Deze wet behandelde de volgende zaken: 'het reglement voor het lagere schoolwezen en onderwijs, de verordeningen op het afnemen en afleggen der examens van degene, welke Lager onderwijs begeeren te geven, instructie der schoolopzieners en commissiën van onderwijs in de respectieve Departementen der Bataafsche Republiek.'²⁴ Het toezicht over het gehele lager onderwijs werd overgelaten aan zogenaamde schoolopzieners. Het departementale bestuur moest ervoor zorgen dat er voldoende onderwijs van voldoende niveau aangeboden werd.²⁵

Van den Ende schreef in 1803 een 'Handboek voor de onderwijzers op de openbare Lagere scholen binnen het Bataafsche Gemeenebest', waarin hij beschreef hoe het schoolonderwijs zodanig ingericht kon worden dat de verstandelijke vermogens van de kinderen ontwikkeld werden en 'zij zelve opgeleid worden tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden'.²⁶ In het vernieuwde onderwijs moest volgens Van den Ende aandacht komen voor het onderwijsleerproces, ofwel de verstandelijke ontwikkeling van de leerlingen. De oude leerwijze (het zonder begrip instampen van de leerstof) werd vervangen door een methode die de kinderen tot denken aanspoorde en hun verstandelijke vermogens ontwikkelde. De school werd algemeen Christelijk gefundeerd. Leerstellig onderwijs mocht alleen nog plaatsvinden buiten de schooluren. Het kerkgenootschap zorgde daar zelf voor. De lagere school moest toegankelijk en aanvaardbaar zijn voor kinderen van alle gezindten.²⁷

Aan onderwijzers stelde Van den Ende ook bepaalde eisen. De onderwijzer moest in de eerste plaats zedelijk gedrag vertonen. Hij diende niet alleen bekwaam te zijn, waarmee werd bedoeld dat hij de te onderwijzen leerstof beheerste, maar ook pedagogisch en didactisch geschikt voor het geven van onderwijs. Hij moest zoveel mogelijk aanwezig zijn

²³ Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, 55.

²⁴ Geciteerd in: Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland*, 80.

²⁵ Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, 56.

²⁶ Geciteerd in: Idem, 57.

²⁷ Ibidem.

op de school om zich daar met niets anders dan met het onderwijzen bezig te houden. Het onderwijs werd klassikaal, wat betekende dat de leerlingen in niveaugroepen werden ingedeeld. Per dag kreeg elke groep tenminste één keer een klassikale les, waarbij het schoolbord een essentieel en onmisbaar hulpmiddel werd. De onderwijzer moest ervoor zorgen dat de andere klassen intussen hun bezigheden hadden. Voor het klassikale onderwijs werd het noodzakelijk dat de groepen min of meer constant waren, daarom werden alleen op vastgestelde tijden nieuwe leerlingen toegelaten. Tenminste eenmaal per jaar werden examens gehouden, waarna de leerlingen naar een volgende klas konden worden bevorderd. Kinderen die uitmuntten werden beloond met kleine prijsjes, mits dit niet teveel kostte. Er mochten geen andere leer- en leesboeken worden gebruikt dan die op de algemene of door de commissie van onderwijs samengestelde boekenlijst. Met deze bepaling wilde de overheid de schoolmeesters ertoe dwingen hun oude onderwijsmethode los te laten. Volgens deze verlichte boeken werd onderwijs gegeven dat een beroep deed op het begrip van het kind. De onderwijzer moest erop toezien dat zijn leerlingen zich tijdens zijn lessen stil en aandachtig en buiten de school vreedzaam, zedig en beleefd gedroegen. De schoolmeester was met zijn groep van maximaal 70 leerlingen gehuisvest in een schoollokaal dat ruim, schoon, licht en goed geventileerd behoorde te zijn. Voor iedere school werden schoolwetten gemaakt, die werden opgehangen en door de meester voorgelezen en uitgelegd. In deze wetten werden school- en vakantietijden aangegeven en een lesrooster opgenomen. Een zogenaamde schoolopziener moest een oog in het zeil houden en zorgen dat het onderwijs verbeterde. Hij moest erop toezien dat de wetten werden nageleefd. Hij bezocht de lessen en beoordeelde de vorderingen van de leerlingen. Op vaste tijden was het verplicht dat de onderwijzers in groepen bij elkaar kwamen om hun werkzaamheden te bespreken. De plaatselijke schoolcommissies waren verantwoordelijk voor het onderwijs in hun gemeente en examineerden de personen die een ‘Algemeene toelating als schoolonderwijzer, huisonderwijzer of schoolhouderes’ wilden.²⁸

Naar het voorbeeld van de regels opgesteld door Van den Ende en volgens het verlichte gedachtegoed was het nationale onderwijs in 1806 een feit geworden. Lezen, schrijven en rekenen behoorden tot de standaardvakken. Daarnaast konden nog andere vakken onderwezen worden, zoals het zangonderwijs. Hiervoor werden verscheidene ‘verlichte’ lesboeken uitgegeven, waaronder de zangmethode van Dirk van Dapperen, die hierna besproken zal worden.

²⁸ Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, 58-59.

Hoofdstuk 2 Dirk van Dapperen

Dirk van Dapperen werd geboren te Haarlem op 7 november 1791. Zijn vader Jan Willem van Dapperen was de baas van een schoenmakersbedrijf. Dirk zou dit bedrijf niet overnemen, want hij werd onderwijzer van beroep. Zijn moeder Maria van Dueken overleed toen Dirk nog maar een kind was in 1803. Zij zou de bruiloft van haar zoon met Jansje Batenburg, ook geboren te Haarlem, op 22 september 1813 niet meemaken. Uit de overgeleverde bronnen over Dirk en Jansje is niet duidelijk hoeveel kinderen zij kregen, maar waarschijnlijk vier. De aktes van de Burgerlijke Stand te Haarlem, zijn in te zien vanaf 1811. Hierin zijn de gegevens te vinden van drie kinderen van Dirk van Dapperen, die jong zijn gestorven: Dirk Jan van Dapperen, geboren op 19 juli 1816, overleden op 13 september 1818; Pieter Andries van Dapperen, geboren op 17 februari 1818, overleden op 28 september 1818; en Dirk Jan van Dapperen, geboren 16 december 1819, overleden op 26 januari 1822. Van deze kinderen zijn alleen de overlijdensaktes overgeleverd, waaruit deze gegevens komen. Geen van de kinderen van Dirk van Dapperen zijn geregistreerd in een doopregister, waardoor geboortedata van eventuele andere kinderen onbekend blijven. Dat deze gegevens ontbreken kan erop duiden dat de kinderen niet gedoopt waren of dat het desbetreffende register niet overgeleverd is of elders bewaard gebleven. Dirk van Dapperen is overigens zelf ook niet terug te vinden in de kerkelijke doopregisters van voor 1811.²⁹

Dirk van Dapperen overleed jong, op dertigjarige leeftijd op 26 mei 1822. Hij woonde toen met zijn vrouw en kinderen in het centrum van Haarlem in de Schagelstraat. In het *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* van P.J. Blok en P.C. Molhuysen, uitgegeven in 1912 te Leiden, staat dat Jansje Batenburg Dirk overleefde met één zoontje.³⁰ In de overlijdensakte van Dirk van Dapperen staat echter dat hij 'kinderen' naliet. In ieder geval liet hij minstens één kind na, maar wellicht dus twee of meer. Overigens stierf zijn vrouw kort na hem op 22 februari 1823. Waaraan de kinderen en het echtpaar Van Dapperen overleden is niet bekend.

De bronnen die melding maken over Dirk van Dapperen zijn naast de hierboven genoemde uit de Burgerlijke Stand schaars. In het Noord-Hollands archief is nog terug te vinden dat Dirk van Dapperen in 1815 zitting nam in het vredegerecht te Haarlem.³¹ Een

²⁹ Deze gegevens komen uit het Noord-Hollands Archief te Haarlem uit de akten van de Burgerlijke Stand.; In Bijlage 1 Gegevens Burgerlijke Stand zijn de akten van Dirk van Dapperen en zijn familie opgenomen.

³⁰ P.J. Blok, P.C. Molhuysen (ed.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 2 (Leiden 1912).

³¹ Noord-Hollands Archief. Vrede- en politiegerechten in de arrondissementen Alkmaar, Amsterdam, Haarlem en Hoorn. Inv. 131. 1814-1816. Aktenummer 058.

vrede rechter behandelde verschillende lokale juridische zaken af. Hij kon onder andere een familiaaraad bijeen roepen om de voogdij over wezen en halfwezen te regelen. Daarnaast kon hij ingeschakeld worden bij een faillissement of bij ruzies op de werkvloer tussen werkgevers en werknemers. Wanneer een persoon in ondertrouw ging moest hij of zij kunnen bewijzen wie zijn of haar familie was met behulp van een geboorteakte of een overlijdensakte van de vader en/of moeder. Als de persoon in kwestie dit niet kon was het mogelijk een akte van bekendheid bij de vrede rechter te laten opstellen. De Haarlemse vrede rechter kon ook akten van de verkoop van roerende goederen opstellen. Tot slot konden Haarlemmers die een familielid onder curatele wilden stellen dit ook via de vrede rechter regelen.³²

Onder andere uit zijn overlijdensakte en zijn publicaties kan worden opgemaakt dat Dirk van Dapperen van beroep ‘schoolonderwijzer’ was. Hij leerde dit vak aan de Kweekschool van de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen te Haarlem van de onderwijzer Pieter Johannes Prinsen (1777-1854). Vanaf wanneer is niet duidelijk, maar later in zijn leven zal Van Dapperen het vak muziek en zang doceren aan deze Kweekschool, die vanaf 1816 omgedoopt werd tot de eerste Rijkskweekschool van Nederland.³³ In het *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 4*, uitgegeven onder de redactie van A.J. van der Aa te Haarlem in 1858, wordt vermeld dat Dirk van Dapperen reeds als kwekeling opviel. Evenals in het *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* wordt deze mededeling vervolgd met het gegeven dat Van Dapperen daarom op kosten van koning Lodewijk Napoleon in 1809 het instituut van Johann Heinrich Pestalozzi mocht bezoeken te Yverdon.³⁴ Het plan was om daar drie jaar te verblijven, maar waarschijnlijk moest hij zijn bezoek afbreken wegens het aftreden van Lodewijk als gevolg van de inlijving van Nederland bij Frankrijk in 1810. In de *Algemeene Konst- en Letterbode* uit 1810 staat dat Dirk van Dapperen een jaar eerder samen met ene Hendrik Scholten vertrok naar Yverdon, om daar als kwekelingen onderwijs te genieten bij Pestalozzi.³⁵ In het archief van de Burgerlijke Stand van Noord-Holland zijn een aantal personen met de naam Hendrik Scholten te vinden, maar geen van allen was onderwijzer van beroep. Verder heb ik geen gegevens kunnen vinden die zouden kunnen passen bij een kwekeling die in 1809 naar Yverdon vertrok.

³² Noord-Hollands Archief. Vrederechters Haarlem. Online Bron.

<http://www.noordhollandsarchief.org/ik-zoek/vrederechters-haarlem/3/165/> (Bezoekt 21-3-2012).

³³ A.J. van der Aa (ed.), *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 4* (Haarlem 1858); Blok, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*; Noord-Hollands Archief. Rijkskweekschool te Haarlem.

³⁴ Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*; Blok, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*

³⁵ A. Loosjes Pz., *Algemeene Konst- en Letterbode* Deel I (Haarlem 1810) 135.

Afb.3: Het kasteel te Yverdon waar het instituut van Pestalozzi zich bevond. Bron: Brühlmeier, *Johann Heinrich Pestalozzi*, 62.

Gedurende zijn leven gaf Dirk van Dapperen een aantal onderwijskundige werken uit.³⁶ Naast de in de inleiding genoemde delen van *Aanvankelijk onderwijs* en de bijbehorende *Zang-oefeningen*, die verderop uitgebreid worden besproken, schreef hij *Proeven van één- en meerstemmige liederen*. Het betreft een aantal liederen uitgegeven in 1821 te Amsterdam. In 1820 gaf Van Dapperen het eerste deel uit van de *Handleiding voor onderwijzers, om volgens eenen geregelden gang kinderen te leeren opmerken, denken en spreken, toegepast op de zamenstelling der eenvoudigste voorwerpen uit de meetkunde, bekend onder den naam van vormleer*. Na zijn overlijden zette Prinsen dit werk voort, wat resulteerde in twee delen die heruitgegeven werden in 1824, 1825; een derde druk verscheen in 1852. In deze handleiding wilden Van Dapperen en Prinsen onderwijzers wegwijs maken in de methode *Formen und Grössen Lehre* van Pestalozzi. In de inleiding schrijft Van Dapperen dat het eerste deel ‘(...) de zamenstelling der eenvoudigste mathematische figuren, onder den naam van vormleer (...)’ zal behandelen. ‘Het tweede stukje zal het onderwijs in de grondbeginselen der meetkunde, naar gemelde leerwijze zelf bevatten.’³⁷ Het eerste deel begint met een pedagogische inleiding, waarna wordt uitgelegd hoe punten, rechte en kromme lijnen verbonden moeten worden en hoeken gevormd. Het tweede deel gaat over het snijden van lijnen, over de gelijkheid tussen lijnen en hoeken, het delen van figuren, de inhoud van vlakken en over de cirkel. Dit allemaal geheel volgens de methode van Pestalozzi.³⁸

Prinsen heeft het werk van Van Dapperen voortgezet, onder andere in zijn publicatie *Zang-oefeningen: zamengesteld naar aanleiding van Van Dapperen's Handboekje voor het*

³⁶ Zie: Bijlage 2 Publicaties van Dirk van Dapperen.

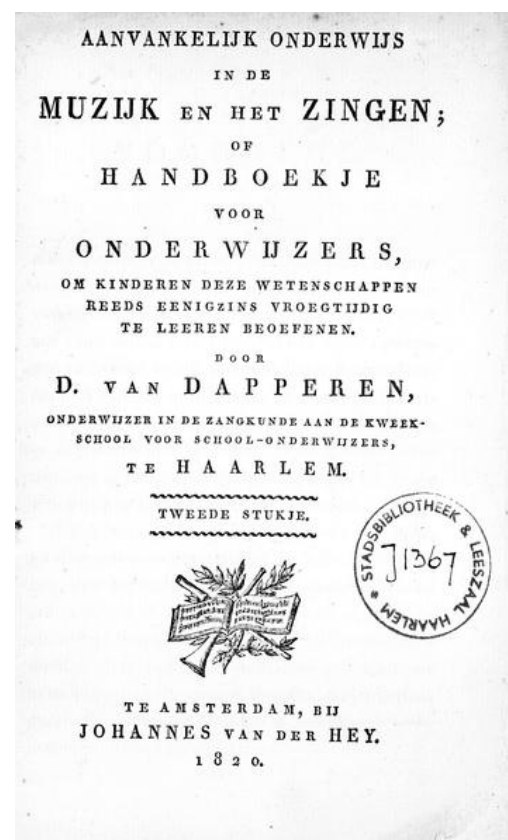
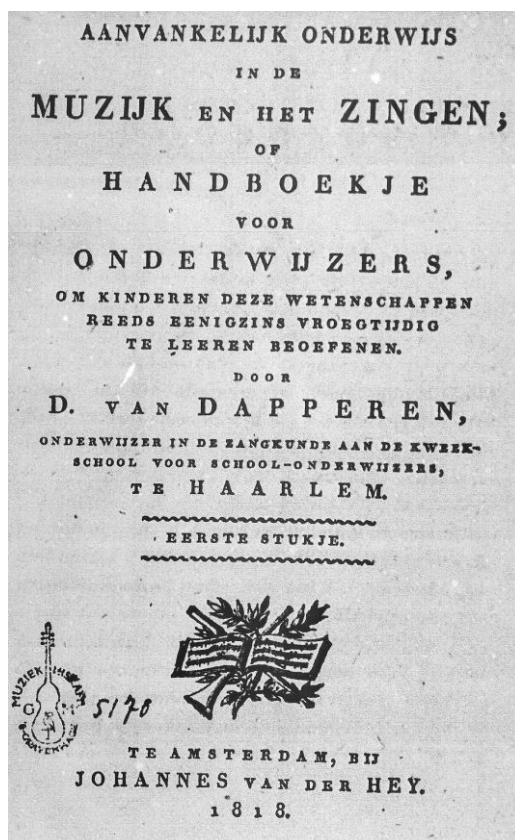
³⁷ Geciteerd in: L.E. Bosch en zoon (ed.), *Vaderlandsche Letteroefeningen* (Utrecht 1867) 168-169.

³⁸ Bosch, *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 169.

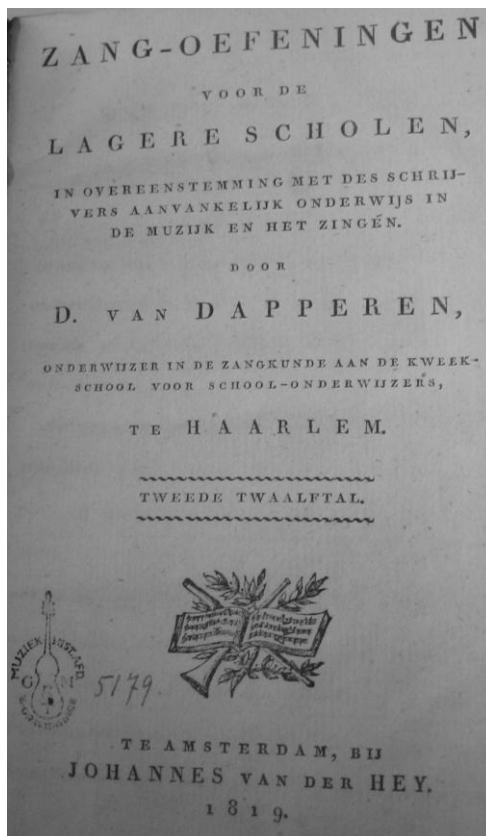
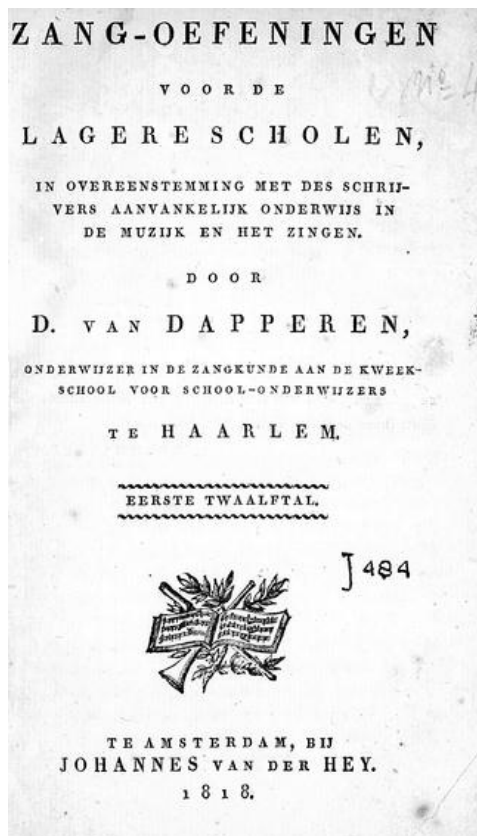
onderwijs in de muziek en het zingen [= Van Dapperen's *Aanvankelijk onderwijs*], uitgegeven in 1826. Hij was net als Van Dapperen een voorstander van de leerwijze van Pestalozzi en vertaalde ook diens werken naar het Nederlands.

Hoofdstuk 3 De verlichte zangmethode

De zangmethode van Dirk van Dapperen omvatte twee boeken, beide bestaande uit twee opeenvolgende delen. De volledige titel van het eerste boek waarin de theorie van de zangmethode wordt uitgelegd is: 'Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen; of handboekje voor onderwijzers, om kinderen deze wetenschappen reeds eenigzins vroegtijdig te leeren beoefenen. Door D. van Dapperen, onderwijzer in de zangkunde aan de kweekschool voor schoolonderwijzers, te Haarlem. Eerste stukje. Te Amsterdam, bij Johannes van de Hey 1818.' Het vervolg op dit werk, het 'tweede stukje', heeft dezelfde titel en werd uitgegeven in 1820. Zowel bij het eerste als het tweede 'stukje' zijn een twaalfstal zangoefeningen gemaakt: 'Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen. Door D. van Dapperen, onderwijzer in de zangkunde aan de kweekschool voor school-onderwijzers te Haarlem. Eerste twaalfstal. [en het vervolg 'Tweede twaalfstal'] Te Amsterdam, bij Johannes van de Hey. 1818. [en 1819.]'

Afb.4 en 5: Titelbladen *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen*. Eerste en tweede stukje (1818 en 1820).

Afb.6 en 7: Titelbladen *Zang-oefeningen voor de lagere scholen*. Eerste en tweede twaalftal (1818 en 1819).

Alle vier de delen zijn uitgegeven bij Johannes van der Hey te Amsterdam. De delen gebruikt voor deze scriptie werden gedrukt te Haarlem bij Johannes Enschedé en Zoonen. De zangmethode werd ook gedrukt bij andere drukkerijen en aangeboden door andere boekhandels, hetgeen blijkt uit de advertenties opgenomen in bijlage 3.

Van Dapperen schreef de zangmethode vermoedelijk niet geheel alleen. In het tweede stukje van *Aanvankelijk onderwijs* staat dat ‘de heer Polman Anthz. mij in het zamenstellen van de woorden voor het tweede twaalftal mijner zang-oefeningen behulpzaam was, door onderscheidene coupletten, welke hij mij daartoe wel heeft willen vervaardigen.’³⁹ Hendrik Polman Anthz. was een godsdienstonderwijzer en dichter. Hij publiceerde een aantal schoolboeken, waaronder samen met P.J. Prinsen: *Schoolgezangen, voor drie stemmen: dienende tot dagelijksch gebruik bij het aan- en uitgaan der school, en bij bijzondere gelegenheden*.⁴⁰ Daarnaast zijn twee liedteksten uit het eerste twaalftal van de zangoefeningen (nummer 7 en 9) ook opgenomen in het liedboek *Gezangen voor Kinderen en Jonge lieden* uit 1804. De auteur(s)?

³⁹ Geciteerd uit: D. van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 6.

⁴⁰ Zie: ‘Bij den drukker dezès, Johs. Van der Hey, te Amsterdam, is mede uitgegeven’: IV. In: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820); Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 15. (Haarlem 1872).

van dit liedboek is onbekend. Van Dapperen heeft de liedteksten van een andere auteur uit dit liedboek overgenomen. In bijlage 4 heb ik de liederen naast elkaar gezet en kort met elkaar vergeleken. Verder raadt Van Dapperen de gedichten van ‘den heer [Hieronymus] Van Alphen’ aan, auteur van kinder- en onderwijsliteratuur, en de versjes vervaardigd voor de ‘prijssuitdeeling te Baarn’.⁴¹

De zangmethode van Van Dapperen was in de eerste plaats een handboek voor onderwijzers op de lagere school. Volgens de voorrede bij het eerste stukje van *Aanvankelijk onderwijs* werd er nauwelijks muziek gemaakt op de scholen. De oorzaak hiervan was het gebrek aan geschikte muziek- en zangmethodes voor kinderen op de lagere school. Er waren wel methodes om muzikles te geven, maar deze waren volgens Van Dapperen niet geschikt voor het lager onderwijs. Met zijn zangmethode hoopte hij het voor onderwijzers makkelijker te maken zangonderwijs te geven aan de kinderen. Tevens wenste hij dat zijn methode zou leiden tot de publicatie van meer handleidingen voor zang in het onderwijs.⁴²

Waarom vond Van Dapperen het belangrijk dat er zangonderwijs werd gegeven op de lagere school? Allereerst constateerde hij dat er in Nederland weinig interesse was in het beoefenen van muziek en zang en in het ‘vaderlandsche gezang’ in het bijzonder. De oorzaak hiervan zocht hij in het onderwijs, want wat niet gestimuleerd werd in het onderwijs werd volgens hem ook niet ontwikkeld en later beoefend. Volgens Van Dapperen was het zonde dat er nauwelijks zangonderwijs gegeven werd, omdat het in meerdere opzichten een positieve invloed kon hebben op de ontwikkeling van het kind en op de maatschappij. In het verlichtingsdenken werden positieve waarden toegekend aan zang. Dit vormde een belangrijke stimulans voor Van Dapperen om zijn zangmethode te ontwikkelen en te publiceren. Hierover zegt hij veel in de voorwoorden van zijn werken.

Zang zou de positieve ontwikkeling van het kind op verschillende gebieden stimuleren: ‘(...) als middel ter verstandsontwikkeling, als middel ter uitbreiding en oefening van bijzondere talenten, als eene wetenschap, die de jonge menschen reeds vroeg overeenstemmend leert handelen, en alszoo den grond tot eene grootere gemoedelijkheid⁴³ legt, die de ruwheid en ongebondenheid van onze stads-schoolkinderen noodwendig zou verzachten (...)’.⁴⁴ Zang stimuleerde dus het denkvermogen en had invloed op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het kind. Dit kwam volgens Van Dapperen

⁴¹ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 5.

⁴² D. van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 3-7.

⁴³ ‘De hoedanigheid van gemoedelijk; fijngevoeligheid van gemoed, hetzij meer eigenlijk, met betrekking tot godsdienst en zedelijkheid, hetzij in ruimere opvatting’, volgens *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

⁴⁴ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 4-5.

onder andere, omdat het zingen een bepaalde oefening van het leggen van verbanden tussen muziek, tekst en stem vereiste en dat alles in een kort tijdsbestek samen moest komen.⁴⁵

Van Dapperen was van mening dat met het verlichte denken een positieve verandering had plaatsgevonden in het onderwijs: 'Dat het den Onderwijzeren nimmer zoo zeer als nu te doen was om in den geest van het onderwijs in te dringen, bewijzen de vorderingen der Jeugd in verschillende vakken, waardoor veler aanleg ontwikkeld, veler vermogens gevormd zijn. De grond dezer gezegende verandering ligt hoofdzakelijk in de meer verlichte denkbeelden, welke men sedert enige jaren omtrent de opvoeding en het onderwijs verkregen heeft; of is dezelve misschien te vinden in dit eene: al wat in de mensch is, zal ontwikkeld, geen talent zal verheeld, geen aanleg onderdrukt worden, maar als een wezen, dat eens zelf handelen moet, zal het reeds vroeg leeren zelf te handelen (...)'. Hierdoor was er plaats gekomen voor het zangonderwijs, waarmee het 'wezenlijk deel der vermogens, waarmede de goede Schepper iedere mensch begiftigde' gestimuleerd kon worden, in plaats van (zoals eerder in het onderwijs gebeurde) verwaarloosd.⁴⁶ Zang zou in de kinderen het goede bovenbrengen, omdat het zingen over deugd, onschuld en vreugde, tot deze drie zaken zou leiden.⁴⁷ Het zingen zou de gemoederen van de kinderen in een 'zachtere stemming' brengen. Daarnaast was het doelmatig ontwikkelen van de stem door middel van zang ook uitermate geschikt 'om de spraakwerktuigen der Kinderen buigzamer, en daardoor den toon van hunne stem zuiverder, welluidender, zachter melodischer te maken'.⁴⁸ Zang kon op deze wijze tevens een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de taal van een kind.

Het aanbieden van zang in het onderwijs had daarom ook maatschappelijke verbeteringen tot gevolg. Dankzij de verbeterde zedelijke en verstandelijke ontwikkeling zou de maatschappij door het onderwijs verbeteren. Tevens kon een einde worden gemaakt aan het slechte kerkelijke gezang. Een koraalgezag was volgens Van Dapperen uitermate geschikt om de mensen kracht en moed te geven, maar in plaats van dat 'met gevoel en nadruk gezongen' werd, was er sprake van 'woest geschreeuw, van een groot deel der Zingenden'.⁴⁹ Hierdoor verloor het koraalgezag zijn waarde ter verbetering van de gemoederen van de gemeenschap.⁵⁰ Het zangonderwijs zou daarom het 'nationaal gezang'

⁴⁵ Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1819) 11.

⁴⁶ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 4.

⁴⁷ Deze gedachte werd alom gedeeld onder de Nederlandse verlichte denkers, zie bijvoorbeeld: L.P. Grijp, R. Rasch, 'Ijkjaar 1750', in: L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001) 334.

⁴⁸ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 10.

⁴⁹ Geciteerd uit: Idem, 5.

⁵⁰ Ibidem.

verbeteren 'en wordt hetzelfde eens in den huisselijken kring overgebracht, dan zal voorzeker de smaak meer bepaald en gevestigd worden, en wij ons verheugen, aan onze kleinen een nieuw middel te hebben verschaft, om zich aangenaam en nuttig te vermaken.⁵¹ Dankzij het zangonderwijs op de lagere school zou dus ook het gezang buiten de school verbeteren: door middel van zang zouden de deugden en 'het goede en het schoone' gestimuleerd worden in de maatschappij.⁵²

Concrete voorbeelden van alle bovengenoemde waarden, die de verlichters samen met Van Dapperen toeschreven aan zang, zijn veelvuldig aan te wijzen in de zangmethode. Om het denkvermogen en verstandelijke ontwikkeling van de kinderen te stimuleren werd de lesstof in de zangmethode niet, zoals in het 'oude' onderwijs, voorgekauwd en uit het hoofd geleerd, maar moesten de kinderen zelf de mogelijkheden van de muziek ontdekken. Bijvoorbeeld in het tweede stukje van *Aanvankelijk onderwijs* werd de diatonische ladder op C genoteerd door de onderwijzer op het schoolbord. Aan de kinderen werd vervolgens gevraagd of zij deze ladder chromatisch konden maken door dalend de noten met mollen toe te voegen en stijgend de kruizen. In plaats van alles kant en klaar aan te leveren, werden de kinderen op deze wijze zelf tot denken gezet over de afstanden tussen tonen binnen de diatonische ladder en hoe dit genoteerd moest worden.⁵³

Afb.8: Diatonische ladder op C stijgend en dalend met de bijbehorende chromatische ladder. Bron: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 26.

Dat Van Dapperen grote waarde hechtte aan het idee dat zingen over deugdzaamheid daar ook toe leidt, blijkt niet alleen uit zijn voorwoorden, maar ook uit de teksten waarop de oefeningen en liederen gezongen werden. Allemaal betreffen het teksten

⁵¹ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 7-8.

⁵² Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 10.

⁵³ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 26-27.

waarin de burgerlijke verlichtingsidealen bezongen werden, waaronder: vreugde, deugzaamheid, braafheid, het gezin, godsvreugd en hard werken. Typerend voor het Nederlandse verlichte denken was de aandacht voor christelijke deugden. Zonder leerstelling te worden, want alle christelijke richtingen moesten hetzelfde onderwijs kunnen genieten, werd God uitgebreid geprezen. Hieronder volgen enkele voorbeelden uit de verschillende delen van de zangmethode.

Afb.9: 'Door Godsdienst en een rein geweten, kan men des levens zorg vergeten'. Bron: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) Plaat V.

Afb.10: 'Zoek uw geluk in stille deugd; Zij is des levens beste vreugd.' Bron: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1818) 1b.

N°. 11. VERTROUWEN OP GOD.

Heer hoe ve-le blij-de dagen Vloeden zonder
Zon-der kommer vrij van plagen, Als een heldre

Heer hoe ve-le blij-de dagen Vloeden zonder
Zon-der kommer vrij van plagen, Als een heldre

Heer hoe ve-le blij-de dagen Vloeden zonder
Zon-der kommer vrij van plagen, Als een heldre

te-gen-heen, Kwelden m'immer leed of zorgen,
beek daar heen,

te-gen-heen, Kwelden m'immer leed of zorgen,
beek daar heen,

te-gen-heen, Kwelden m'immer leed of zorgen,
beek daar heen,

'tWas slechts kort, en el-ken morgen, Als mij

'tWas slechts kort, en el-ken morgen, Als mij

'tWas slechts kort, en el-ken morgen, Als mij

u - we zon verheugt, Spelt zij mij ge - luk en vreugd.

u - we zon verheugt, Spelt zij mij ge - luk en vreugd.

u - we zon verheugt, Spelt zij mij ge - luk en vreugd.

+

ME-

Afb.11: 'Vertrouwen op God'. Bron: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1818) 11.

No. 4. (12)

MENSCHENLIEFDE.

'k Ben mensch, en woon bij men - schen Van

't zelf - de huis - ge - zin : Wie mensch is

is mijn broe - der, Wie mensch is is mijn

broe-

(15)

broe - der, Dien ik als broeder min.

2.

Ik ween als menschen weenen,
En deel met hen hun lot;
Ik juich, als menschen juichen,
En dank met hen hun' God.

5.

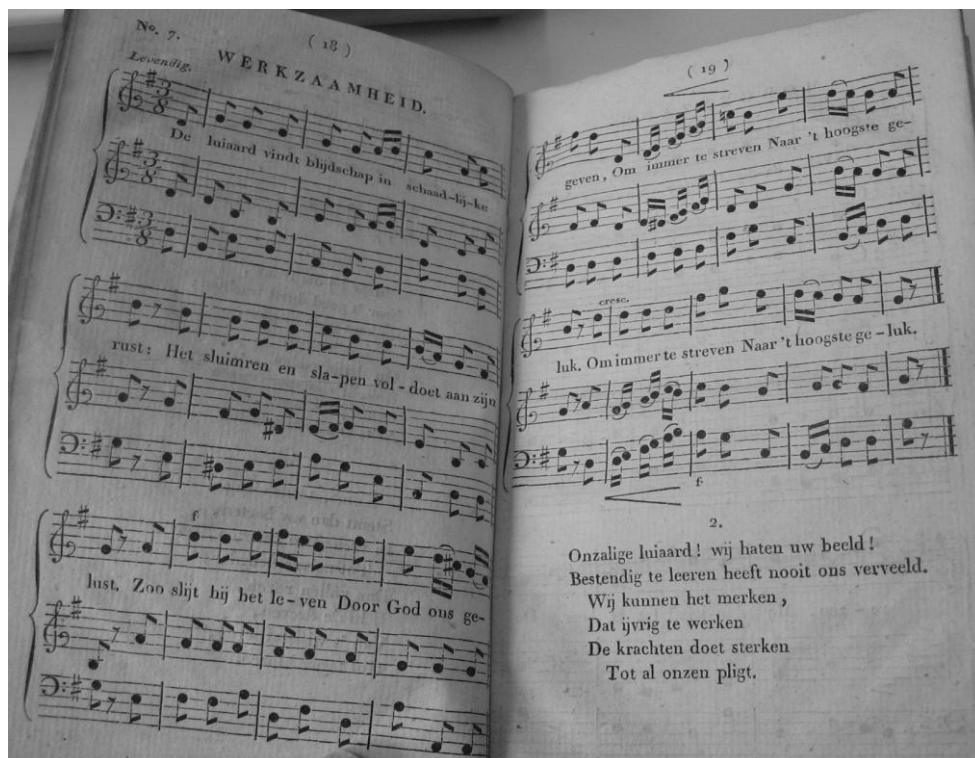
Ik wist van haat noch wrevel
Als ik ooit vijand had:
'k Bad voor hen, om dat JEZUS
Ook voor zijn' haren bad.

4.

Zoo toon ik steeds aan allen,
Dat ik ook God bemin;
Want allen zijn wij kind'ren
Van 't zelfde huisgezin.

A 7

Afb.12: 'Menschenliefde'. Bron: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1819) 4.

Afb.13: 'Werkzaamheid'. Bron: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1819) 7.

De onderwijsmethode van Pestalozzi

Om tot een zangmethode te komen waarin bovengenoemde verlichte idealen ontplooid werden, ging Dirk van Dapperen te rade bij Johann Heinrich Pestalozzi. De wijze waarop de zangmethode opgebouwd is, komt namelijk overeen met Pestalozzi's pedagogische methode beschreven in *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt. Ein Versuch Müttern Anleitung zu geben, ihre Kinder selbst zu unterrichten* (1801). In dit werk geeft Pestalozzi een nieuwe visie op het onderwijs van kinderen. De belangrijkste stelling in dit boek is, dat door middel van zelfontplooiing het kind normen en waarden ontwikkelt en zijn kennis verkrijgt. Het idee van zelfontplooiing als belangrijkste bron van kennis, was niet nieuw. Eerder zagen we bijvoorbeeld een soortgelijk idee bij John Locke. Locke richtte zich echter met name op de elitaire opvoeding. Pestalozzi was meer gericht op de praktische toepassing van dit concept in het (nationale) onderwijs voor de gehele bevolking, wat een grote verandering in het lesgeven tot gevolg had.⁵⁴

In *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* behandelt Pestalozzi vooral het intellectuele onderwijs, maar daarnaast ook de lichamelijke opvoeding en het morele onderwijs. De ondertitel, 'een poging om moeders te helpen hun kinderen te onderwijzen', is misleidend. Het boek was namelijk te ingewikkeld om voor dit doeleinde gebruikt te worden. Het boek is een verzameling van veertien brieven waarin verschillende onderwerpen besproken worden. Het is vooral een gedachtestroom van Pestalozzi's ideeën, die op het moment van schrijven nog

⁵⁴ Silber, *Pestalozzi: The Man and his Work*, 134.

niet goed uitgewerkt waren, waardoor het lastig te lezen is. In de eerste drie brieven beschrijft Pestalozzi hoe hij de methode ontwikkelde en hoe zijn assistenten (op de onderwijsinstituten waar hij werkte, zoals Yverdon) ermee werkten. De brieven vier tot en met elf gaan vervolgens over het intellectuele onderwijs, wat het grootste gedeelte van het boek beslaat. Eén brief gaat over de lichamelijke opvoeding (nummer twaalf) en de laatste twee over het morele en religieuze onderwijs. De brieven over het intellectuele onderwijs zijn voor het werk van Van Dapperen het meest van belang. Hierin wordt Pestalozzi's onderwijsmethode het beste uitgewerkt en haar praktische toepassing in de scholen beschreven.⁵⁵

Pestalozzi wenste verandering in het onderwijs. Na observaties in het onderwijs, had hij namelijk geconcludeerd dat de educatie gericht was op het 'uitrammen' van de slechte natuur van de mens, in plaats van het ontwikkelen van de innerlijke krachten, de goede aard in de mens. Tevens was het onderwijs gericht op de massa in plaats van het individu. Een hoogstaande cultuur kon volgens Pestalozzi alleen verkregen worden vanuit de inzet van het individu. Daarom moest het onderwijs zich richten op het opvoeden en ontwikkelen van alle innerlijke krachten van het individu, waarna de hele samenleving zou verbeteren. Om een betere samenleving te verkrijgen moesten volgens Pestalozzi alle scholen hervormen.⁵⁶

Volgens Pestalozzi was de mens geschapen in overeenstemming met de natuur. De macht en de mogelijkheden van de menselijke natuur werden bepaald en beperkt door de krachten van de natuur. Hij probeerde daarom een onderwijsmethode te ontwikkelen die in overeenstemming was met de mogelijkheden, maar ook beperkingen, van de natuur. Wanneer het onderwijs de menselijke natuur in goede banen leidde en zich erop richtte de kwaliteiten uit de 'natuurlijke' mens te halen, dan zou de betere natuur van de mens naar boven komen.⁵⁷

Tegenover de natuur stelde Pestalozzi 'kunst'. Dit waren de middelen die de onderwijzer aan moest reiken om al het natuurlijke dat in een mens zat naar boven te halen en verder te ontwikkelen. Wanneer deze middelen niet aangereikt werden, dan werden mensen slecht. Mensen waren volgens Pestalozzi geneigd om van het 'natuurlijke' (oftewel 'goede') pad af te wijken. Als een mens niet onderwezen werd, ontwikkelde het slechte zich. Om dit te voorkomen en het natuurlijke in de mens te versterken, moest de natuur een handje geholpen worden. Dit assisteren van de natuur is wat Pestalozzi 'kunst' noemde. Het onderwijs bestaat dan uit het begeleiden van het kind naar het beste wat in het kind zelf zit. Onderwijs moest datgene uit het kind halen wat er al in zat en het niets opleggen. Het uitgangspunt van het onderwijs was dus het kind zelf. Het moest zijn eigen krachten leren

⁵⁵ Silber, *Pestalozzi: The Man and his Work*, 134-135.

⁵⁶ Ibidem, 135.

⁵⁷ Ibidem, 136.

cultiveren. De enige taak van de onderwijzer was om de weg vrij te maken die de leerling zelf moest afleggen.⁵⁸

Om het onderwijs effectief te laten zijn moest de ‘natuurlijke weg’⁵⁹ gevolgd worden. Daarom moest het onderwijs volgens Pestalozzi beginnen met de basis der elementen. Alle kennis kwam tot stand door de waarneming van het brein en het vermogen van het brein tot een logisch principe te komen. Echter, deze kracht zat in elk mens, maar werd niet bij iedereen evengoed ontwikkeld. Daarom moest de waarneming van het brein, Pestalozzi noemt dit de ‘Anschauung’, vanuit het laagste niveau, het onderbewuste, door middel van het onderwijs langzaam naar het hoogste niveau, het bewuste, gebracht worden. Voordat aan een volgende fase begonnen kon worden in het onderwijs, moest de vorige fase volledig voltooid worden om de ontwikkeling harmonieus te laten verlopen. Op deze manier zou ook het onderwijs stap voor stap opgebouwd worden van simpele naar steeds gecompliceerdere lessen.⁶⁰

In de verschillende lesfasen was het zeer belangrijk dat de kennis vanuit het kind zelf tot stand kwam. Niets mocht voorgekauwd of uit het hoofd geleerd worden. De kinderen moesten zelf de kennis ontdekken. De kennis werd op eigen kracht ontvangen, beoordeeld en begrepen. De onderwijzer moest dit aanmoedigen door in de lessen de kennis niet meteen voor te schotelen. Hierdoor ontstond in het kind een bewustzijn dat hij in staat is zich vanuit zichzelf te ontwikkelen en te doen en kunnen wat hij wil. Dit gaf het kind zelfvertrouwen, een voldaan gevoel, wat weer leidde tot een gelukkig én nuttig leven in de samenleving.⁶¹

De lessen zoals ze tot dan toe gegeven werden op de scholen, waren volgens Pestalozzi niet geschikt om de kinderen op de hierboven beschreven wijze te ontwikkelen. In de traditionele lessen werd direct onderwezen in het lezen, schrijven en rekenen. Volgens Pestalozzi was dit een stap te ver, het kinderlijk brein moest eerst lijnen leren herkennen en tekenen alvorens letters en cijfers te leren. Verder moest voorafgaand aan het tellen en rekenen, simpele rekenkunde toegepast worden door middel van bijvoorbeeld het tellen van bestaande objecten. Hierdoor werd het kind gedwongen na te denken over het tot stand komen van het rekenen. Klanken moesten ontwikkeld worden om de spraakorganen te trainen en woorden moesten worden verbonden aan objecten, alvorens over te gaan tot het leren van een taal. Hiertoe maakte Pestalozzi klankoefeningen en woorddoefeningen. Stap voor stap zou dan overgegaan worden tot het leren van woorden en zinnen, en het leren lezen, schrijven en rekenen. De eerste instructie werd daarom beperkt tot de basiselementen:

⁵⁸ Silber, *Pestalozzi: The Man and his Work*, 137.

⁵⁹ ‘The course of nature’, vertaald en geciteerd in: Idem, 137.

⁶⁰ Ibidem, 138-139.

⁶¹ Ibidem, 140-141.

de vorm, het getal en de taal. Met deze drie instrumenten werd de waarneming van het brein omgezet in kennis.⁶²

De zangmethode van Nägeli en Pfeiffer

Aan het instituut van Yverdon, waar Van Dapperen ook enige tijd studeerde, werd onder andere muziek gedoceerd. Het was zelfs één van de verplichte vakken naast het basisonderwijs in het lezen, schrijven en rekenen, en de lessen geografie, geschiedenis, natuurwetenschappen, wiskunde, gymnastiek, handwerk en religieuze instructie. Pestalozzi liet de toepassing van de hierboven beschreven onderwijsmethode over aan specialisten in de verschillende vakgebieden. Zij doceerden aan het instituut te Yverdon of kwamen van buitenaf. Van Dapperen was één van de specialisten, die Pestalozzi's methode toepaste op het zangonderwijs in zijn *Aanvankelijk onderwijs* en *Zang-oefeningen*. Hij was echter niet de eerste die dit deed. Michael Traugott Pfeiffer (1771-1849) en Hans Georg Nägeli (1773-1836) pasten al in 1809-1810 de methode toe op het zangonderwijs. Pfeiffer ontwikkelde zijn zangmethode volgens Pestalozzi's gedachtegoed aan de twee privéscholen die hij oprichtte (de eerste in 1804 in Solothurn en de tweede in 1805 in Lenzburg). Dit resulteerde in de publicatie van *Die Pestalozzische Gesangbildungslehre nach Pfeiffers Erfindung* (1809).⁶³ Een vernieuwde versie van deze zangmethode volgde een jaar later in samenwerking met Nägeli. Nägeli was zelf ook auteur, maar tevens een componist. In 1805 richtte hij in Zürich een instituut voor zang op en hij bezat een eigen uitgeverij. De *Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsätzen pädagogisch begründet von Michael Traugott Pfeiffer, methodisch bearbeitet von Hans Georg Nägeli* werd onder zijn supervisie in 1810 gepubliceerd.⁶⁴

In de *Gesangbildungslehre* wordt zang benaderd vanuit de simpelste elementen van muziek. De leerling moest eerst bekend gemaakt worden met ritme, melodie en dynamiek voordat de muzikale notatie van deze elementen geleerd werd. Deze drie zaken komen respectievelijk aan bod in het eerste deel van de zangmethode in de 'Allgemeine Zonlehre' [algemene toonleer]. Wanneer de basis onder de knie was, kon worden overgegaan tot het samenvoegen van ritme, melodie en dynamiek. Dit gebeurt in het tweede deel van de zangmethode, 'Besondere Zonlehre' [bijzondere toonleer]. Dit deel bestaat uit vier afdelingen waarin achtereenvolgens wordt behandeld: het zingen van woorden; het zingen van tonen; het zingen van een gedicht op een melodie; en de uitvoering van een lied. Achterin de

⁶² Silber, *Pestalozzi: The Man and his Work*, 141-143.

⁶³ B. Rainbow. "Pfeiffer, Michael Traugott." In *Grove Music Online*. *Oxford Music Online*, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/21533> (Bezocht 24-4-2012).

⁶⁴ L. Marretta-Schär. "Nägeli, Hans Georg." In *Grove Music Online*. *Oxford Music Online*, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/19536> (Bezocht 24-4-2012).

uitgave uit 1810 zijn een aantal één of meerstemmige liederen opgenomen gecomponeerd door Nägeli.⁶⁵

Het is waarschijnlijk dat Van Dapperen de zangmethode van Pfeiffer en Nägeli kende, aangezien in het voorwoord van het eerste twaalfstal *Zang-oefeningen*, geschreven door Prinsen en Bernard Schreuder, beiden als invloed genoemd worden.⁶⁶ Een aantal elementen uit de beide zangmethodes komen dan ook overeen. Net als Van Dapperen, creëerden Pfeiffer en Nägeli een ‘natuurlijke’ zangmethode volgens de ideeën van Pestalozzi. Hoe natuurlijk zang was en hoe dit zich ontwikkelde, daarover verschilden de auteurs van mening. Nägeli vond dat het zingen van wijsjes voordat het kind naar school ging gevaarlijk voor de ontwikkeling van de zang.⁶⁷ Van Dapperen was het op dit gebied niet eens met Nägeli. Hij vond dat zingen één van de natuurlijke eigenschappen was van een mens. Het zingen van een kind voordat het naar school ging was niet schadelijk, maar slechts een teken dat zingen een natuurlijke eigenschap was. Een kind vermaakte zich volgens Van Dapperen al van jongs af aan met het slaan en kloppen op voorwerpen (met ritme) en zou muziek en zang nabootsen wanneer het dit hoorde. De onderwijzer moest tegen de tijd dat het kind naar school ging vervolgens de middelen aanbieden, wat Pestalozzi de ‘kunst’ noemde, om deze natuur verder te ontwikkelen en niet verloren te laten gaan.⁶⁸

In beide zangmethodes wordt echter wel uitgegaan van bepaalde elementen die natuurlijk waren, waaronder het hierboven genoemde ritmegevoel. Deze natuurlijke elementen moesten als eerste aangesproken worden in de zanglessen. De opbouw van de twee zangmethodes volgde daarmee de natuurlijke ontwikkeling van het muzikale in een kind. Beide behandelen achtereenvolgens ritme, melodie en dynamiek. Hoe deze opbouw zich verhoudt tot de ideeën van Pestalozzi’s onderwijsmethode wordt hieronder besproken aan de hand van de zangmethode van Van Dapperen, maar moet ook van toepassing zijn op de zangmethode van Pfeiffer en Nägeli.

Er zijn twee grote verschillen tussen de zangmethodes. Van Dapperen geeft ten opzichte van Pfeiffer en Nägeli meer muziekvoorbeelden en praktische oefeningen bij de verschillende afdelingen. Daarnaast behandelt hij in een vierde afdeling de harmonische oefeningen, die bij Pfeiffer en Nägeli pas in hun tweede deel ‘Besondere Zonlehre’ aan bod komen. Terwijl in de *Gesangbildungslehre* de oefeningen in ritme, melodie en dynamiek

⁶⁵ H.G. Nägeli, M.T. Pfeiffer, *Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsätzen pädagogisch begründet von Michael Traugott Pfeiffer, methodisch bearbeitet von Hans Georg Nägeli* (Zürich 1810) IX-XVI.

⁶⁶ Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1818) 4L.

⁶⁷ J.H. Huijts, *Johann Heinrich Pestalozzi. De avondstond van een kluizenaar en Hoe Geertrui haar kinderen ondervijst. Bewerkt ten dienste van opvoeders en voorzien van een schets van zijn leven en werken* (Rotterdam 1927) 65.

⁶⁸ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 13.

gescheiden worden van de zangoefeningen waarin deze elementen samengevoegd worden, voegt Van Dapperen de verschillende onderdelen al eerder samen. Hierdoor is de zangmethode *Aanvankelijk onderwijs* veel korter (circa 50 pagina's) ten opzichte van de *Gesangbildungslehre* (circa 250 pagina's).⁶⁹

De zangmethode van Dirk van Dapperen

De invloed van Pestalozzi's onderwijsmethode blijkt vooral uit de stapsgewijze opbouw van *Aanvankelijk onderwijs*. Van Dapperen zegt hierover: 'Het gene de natuur het eerst aan de zinnen voorstelt en doet ontwaren, bepaalt de eerste oefeningen in deze of gene wetenschap. Deze grondstellingen heb ik als basis aangenomen, en naar dezelve het werkje ingerigt. Ik heb namelijk getracht den gang der natuur te volgen, en zoo veel mogelijk aan denzelven getrouw te blijven, door, van het allereenvoudigste, tot het meer zamengestelde overtegaan, den Kinderen te leeren hunnen weg zelf te bewandelen, om aldus tot inwendige kracht te geraken, zonder van hunnen krachten te veel te eischen.'⁷⁰ Uit dit citaat blijkt dat Van Dapperen de gedachte van Pestalozzi deelde dat de 'natuurlijke weg' gevolgd moest worden in de inrichting van de lessen. Er werd uitgegaan van de basiselementen van het te leren object, waarna langzaam over kon worden gegaan op steeds moeilijker vaardigheden. Tevens vond Van Dapperen net als Pestalozzi dat de kinderen zelf de kennis moesten ontwikkelen en ontdekken, wat tot meer zelfvertrouwen zou leiden.⁷¹

De zangmethode van Van Dapperen is, zoals eerder te sprake kwam, opgebouwd uit vier 'afdeelingen', betreffende ritmische, melodische, harmonische en dynamische oefeningen. De eerste les moet de onderwijzer als volgt aanpakken: '(...) hiertoe kiest hij [de onderwijzer] het geluid maken van het kind, hetwelk weldra het aangeven van eenen toon wordt; en hierdoor kan de ervaren man reeds vroeg zijne kweekelingen in het hun aangeboren talent oefenen, hetwelk de Schepper bij uitsluiting aan den mensch verleende, dat van met bevalligheid, eenparig toonen aanteheffen. (...) Eerst leert de Onderwijzer uit den verlengden klank van a den toon ontstaan.' Deze toon a wordt vervolgens de grondtoon van de ritmische oefeningen uit de eerste afdeling. Van Dapperen neemt dus één klank, 'a', als uitgangspunt van de eerste oefeningen. Het aanheffen van deze toon zat volgens hem al van nature in het kind en was daarom het ideale startpunt van de methode.⁷²

Volgens Pestalozzi moest, om de natuurlijke gang van het leren in harmonie te laten verlopen, een les eerst met perfectie voltooid zijn alvorens nieuwe lessen te beginnen. In zijn zangmethode wijst Van Dapperen hier ook meerdere malen op. Wanneer de toon 'a'

⁶⁹ Nägeli, *Gesangbildungslehre*; Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen*.

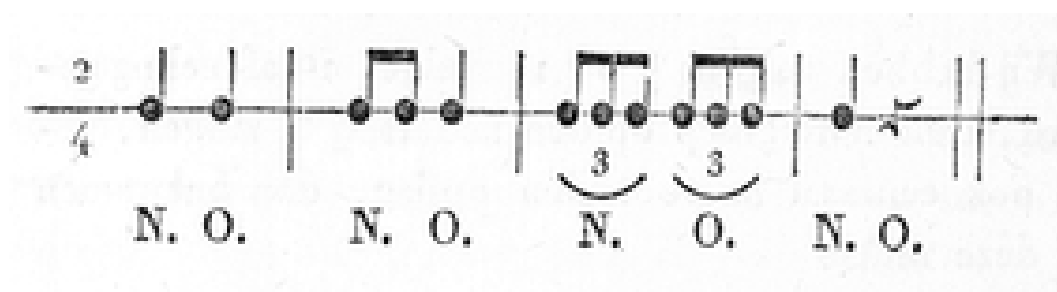
⁷⁰ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 11.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, 14.

gedurende langere tijd aangehouden kon worden, kon een medeklinker toegevoegd worden, waardoor de klank 'la' ontstond. Met deze klank konden de ritmische oefeningen duidelijk verstaanbaar uitgevoerd worden.⁷³

Doordat de ritmische beweging volgens Van Dapperen ook van nature in het kind zat, gebruikt hij een beweging omhoog (de opslag, O) en weer omlaag (de nederslag, N) om het ritme aan te geven. Wanneer de kinderen tegelijk 'la' kunnen zeggen op een opslag en een nederslag, dan kunnen ze een twee-tweede maat zingen. Tweemaal 'la' op de nederslag en tweemaal op de opslag is een vier-vierde maat. Op deze wijze leert Van Dapperen de kinderen stapsgewijs verschillende ritmes, maatsoorten en notenwaarden kennen. Wanneer alle notenwaarden verkend waren en de rusten hieraan toegevoegd, konden simpele ritmische oefeningen klassikaal behandeld worden.⁷⁴

Afb.14: Voorbeeld van een ritmische oefening met daaronder de beweging genoteerd. Bron: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 12.

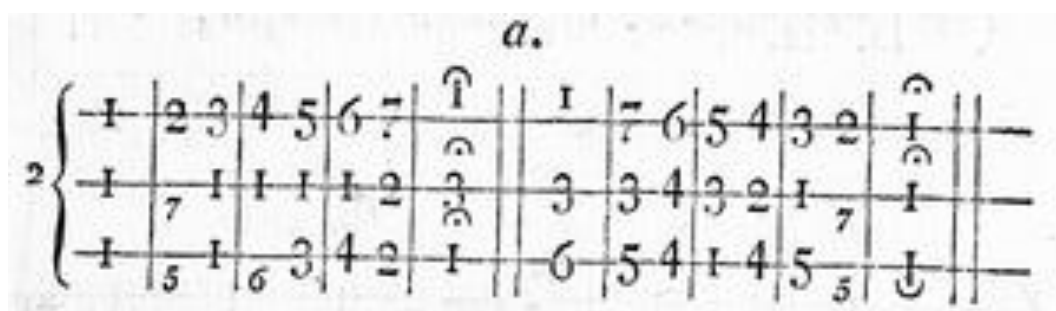
Van Dapperen geeft niet erg veel oefeningen per afdeling in zijn *Aanvankelijk onderwijs*. Voor de oefening in alle vier de afdelingen maakte hij de liederen in *Zang-oefeningen*. Het had een pedagogische reden dat Van Dapperen niet veel kant en klare oefeningen aandroeg. Hij wilde namelijk dat de zangonderwijzer in eerste instantie zelf in staat was om de oefeningen te maken. Hij gaf daartoe een aantal voorbeelden en ook uitleg hoe nieuwe oefeningen tot stand konden komen. Op deze wijze moest de onderwijzer zelf ook nadenken over het lesgeven en zijn vaardigheden in het zangonderwijs ontwikkelen. Daarnaast deelde Van Dapperen de gedachte van Pestalozzi dat de kinderen hun kennis zelf moesten ontdekken en ontwikkelen. De kennis moest daarom niet kant en klaar door de onderwijzer aangeleverd worden, maar spelenderwijs zelf ontdekt. Bij de verschillende onderdelen gaf Van Dapperen hiertoe aanwijzingen. Zo schreef hij bijvoorbeeld nadat de kinderen alle notenwaarden geleerd hadden, dat de onderwijzer vragen moest stellen zoals: hoeveel kwartnoten passen er in een hele noot? Tevens maakte hij een aantal oefeningen met

⁷³ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 15.

⁷⁴ Ibidem, 15-19.

gepunteerde noten, waarvan enkele een opmaat bevatten. Het fenomeen ‘opmaat’ was dan nog niet uitgelegd, maar volgens Van Dapperen zouden opmerkelijke leerlingen zien dat de eerste en laatste maat niet volledig gevuld waren, waarna de onderwijzer uit kon leggen hoe dit kwam.⁷⁵

De stapsgewijze leerwijze vervolgt in de tweede afdeling, waarin de melodische oefeningen behandeld werden. Allereerst werden de leerlingen bewust gemaakt van de afstanden tussen tonen. Volgens Van Dapperen kon hiervoor het beste een cijfernotatie gebruikt worden, die de intervallen tussen de noten aangaven. Hij was niet de eerste die het notensysteem verving door een cijfersysteem: Rousseau pleitte hier al eerder voor. Rousseau vond het cijfersysteem duidelijker dan het notensysteem en hij wilde het notensysteem daarom door het cijfersysteem vervangen. Van Dapperen zag het cijfersysteem slechts als een tijdelijk hulpmiddel. In de eerste oefeningen zien we dan ook toonhoogten genoteerd met behulp van cijfers, maar in latere oefeningen komen de cijfers niet meer voor en worden ze vervangen door noten op de notenbalk.⁷⁶

Afb.15: Toonladderoefening in cijfers. Bron: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen* (Amsterdam 1818) 1a.

Om een melodie te leren zingen begon Van Dapperen met het zingen van een tetrachord (sol la si ut). Deze vier tonen werden eerst zowel omhoog als omlaag gezongen en vervolgens met sprongetjes van de ene naar de andere toon. Wanneer dit onder de knie was, werd nog een tetrachord toegevoegd, waardoor de diatonische toonladder op C ontstond. De tekst bij de muziek bouwde Van Dapperen ook stapsgewijs op. De melodie werd eerst op ‘la’ gezongen, daarna op andere lettergrepen en pas daarna op woorden. Wanneer de kinderen dit goed konden, mochten de melodische oefeningen op kleine versjes gezongen

⁷⁵ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 19, 22.

⁷⁶ Ibidem, 25; In zijn tweede deel wordt nog nauwelijks gebruik gemaakt van de cijfernotatie, zie: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820).

worden. Deze versjes moesten wel geschikt zijn, oftewel een nette ‘deugdzame’ of ‘verlichte’ inhoud hebben, zoals: ‘Kinderen! Zingt een vrolijk lied, Dankend God ter eer.’⁷⁷

In de lessen moesten de kinderen wederom zelf ontdekken wat melodie inhield. De onderwijzer begon daarom met het zingen van twee verschillende tonen en vroeg vervolgens aan de leerlingen welke hoger was en welke lager. Door kleine oefeningen op het bord te schrijven en deze door de kinderen te laten zingen werd het denkvermogen van de kinderen gestimuleerd. De kinderen mochten zelf ook een aantal oefeningen maken, bijvoorbeeld door de tonen van het eerste tetrachord in de verschillende variaties op te schrijven en voor te zingen.⁷⁸

In de derde afdeling leerden de kinderen meerstemmig zingen. De eerste les bestond uit het gezamenlijk zingen van een C, waarna andere kinderen probeerden een hierbij passende andere toon te zingen. Vanuit deze oefening ontdekten zij dat de terts en kwint op de C beide geschikt waren en samen een C-groot akkoord vormden. Op dit akkoord konden vervolgens de ritmische oefeningen herhaald worden. Wanneer dit zuiver lukte, konden andere akkoorden op C gevormd worden.⁷⁹

De laatste afdeling maakte de kinderen ervan bewust dat ze zowel hard als zacht konden zingen en hierin konden variëren. Het doel hiervan was: ‘(...) hunne stem die buigzaamheid, vaardigheid en ligtheid te geven, waar door het onderwijs in het gezang zich eigenlijk beroemen kan, krachtadig mede te werken tot het vormen van den smaak en het gevoel voor het schoone.’⁸⁰ Het gebruik van dynamiek zou het gevoel van de kinderen ontwikkelen en aanspreken. Tevens zou het helpen om de tonen goed te treffen en met elkaar te verbinden, zonder een tussentoon te zingen. Hierbij werd ook aandacht besteed aan de ademhaling, omdat wanneer verkeerd adem werd gehaald dit schadelijk kon zijn voor de kinderen, net als een verkeerde houding bij het schrijven.⁸¹

De oefeningen bouwden langzaam op. Eerst werd zonder inspanning een toon gezongen, waarna de kinderen zelf konden ontdekken dat zij nog zachter konden zingen dan ze gewoonlijk deden. Hetzelfde werd herhaald bij het harder zingen. De Italiaanse naamgeving voor de verschillende sterkten werd ook besproken, evenals een crescendo, decrescendo of diminuendo.

⁷⁷ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 34; Verdere informatie over de tweede afdeling: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 25-35.

⁷⁸ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818) 28-31.

⁷⁹ Ibidem, 36-39.

⁸⁰ Geciteerd uit: Idem, 40.

⁸¹ Ibidem, 40-41.

N°. 2. LOF DER ONSCHULD.

Zacht.

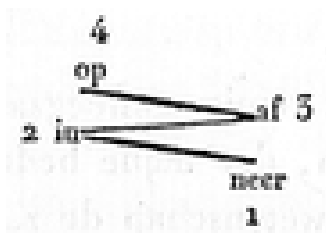
Onschuld schenkt in voorspoed vreugde

Onschuld schenkt in voorspoed vreugde

Onschuld schenkt in voorspoed vreugde

Afb.16: Dynamische tekens in een zangoefening. Bron: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen*. (Amsterdam 1818) 2.

De basis voor de eerste zanglessen was dan gelegd. Bij het eerste deel leverde Van Dapperen daarom een eerste twaalftal zangoefeningen, die nadat de lessen uit *Aanvankelijk onderwijs* voltooid waren, klassikaal gezongen konden worden. Het tweede deel van *Aanvankelijk onderwijs* bevatte een vervolg op de vier afdelingen. Eerst werd per afdeling kort herhaald wat reeds behandeld was in het eerste stukje, waarna verder werd gegaan met de theoretische en praktische oefening. De ritmische oefeningen vervolgden met het leren kennen van maatsoorten. Samengestelde maatsoorten werden toegevoegd. Ritmisch kwamen er nieuwe uitdagingen in de vorm van triolen, verbindingsbogen en nieuwe daarbij horende bewegingen naast de nederslag en opslag.⁸²

Afb.17: De beweging bij een vierkwartsmaat. Bron: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 17.

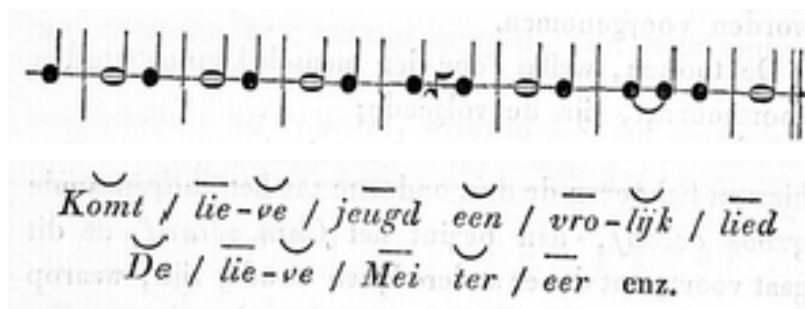
Voordat verder werd gegaan met de melodische oefeningen wees Van Dapperen er nogmaals op dat de juiste volgorde in de lessen behouden moest worden om de zang op de juiste manier te ontwikkelen: 'En nu acht ik dit weinige genoegzaam, om de onderwijzer te overtuigen, dat mijne bedoeling deze is: het gene het eerst in de wetenschap de zintuigen der kinderen treft, zal het eerst geoefend, dat is: den kinderen zal de weg gewezen worden en de

⁸² Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 9-19.

mogelijkheid om verder te komen, in hun tot bewustheid gebracht worden.⁸³ Hij gaf vervolgens een voorbeeld van de ideale les in de eerste afdeling: eerst werden de kinderen bewust van de beweging in de muziek, omdat deze beweging van nature al in de mens zat. Daarna werden de verschillen in de bewegingen besproken, hoe dit in notenschrift werd weergegeven en tot slot werd dit alles nogmaals herhaald in een oefening die alle behandelde elementen bevatte.⁸⁴

In de tweede afdeling werden de afstanden tussen tonen benoemd met de intervalnamen. Hierna werden de chromatische ladder en diatonische ladders behandeld die op een andere toon dan C begonnen. Vanaf nu konden de kinderen zingen in zowel de majeur als mineur toonsoorten.⁸⁵

De derde afdeling werd niet erg veel uitgebreid. Er werden alleen andere toonvarianten toegevoegd aan de reeds bekende akkoorden. Wel werden de kinderen uitgedaagd om zelf akkoorden te schrijven onder een ritme.⁸⁶ Het laatste onderdeel, de dynamische oefeningen, werd uitgebreid met behandeling van de verschillende sleutels, maataccenten, ademhalingsoefeningen en een overzicht van Italiaanse namen om tempo en karakter in de muziek aan te duiden.⁸⁷

Afb.18: Maataccenten van het ritme in de tekst weergegeven. Bron: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 47.

Anders dan in het eerste stukje gaf Van Dapperen in het tweede stukje aan het einde nog een aantal oefeningen per afdeling. Het eerste betrof ritmische oefeningen, het tweede een overzicht van de verschillende intervallen, het derde was een oefening in 'het treffen der

⁸³ Geciteerd uit: Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) 18.

⁸⁴ Ibidem, 18-19.

⁸⁵ Ibidem, 20-34.

⁸⁶ Ibidem, 35-39.

⁸⁷ Ibidem, 40-53.

Versch. intervallen', het vierde verschillende oefeningen waarin ritmiek, melodie, dynamiek en chromatiek samen geoefend werden en tot slot een aantal korte liedjes.⁸⁸

Zowel in het tweede deel van *Aanvankelijk onderwijs* als in het tweede twaalfstal *Zang-oefeningen* verwees Van Dapperen naar een aantal andere auteurs van gedichten of liedbundels die volgens hem geschikt waren voor het zangonderwijs. Dit kan erop duiden dat sinds de publicatie van het eerste stukje meer aandacht was gekomen voor het zangonderwijs en meer gepubliceerd, of dat Van Dapperen zelf hiervoor meer oog kreeg, of dat hij de leerling nu geschikt achtte voor ander oefenmateriaal. Om een beter inzicht te krijgen welke plaats *Aanvankelijk onderwijs* innam tussen andere muzikale- en onderwijspublicaties wordt hierna de receptie en navolging van het werk besproken.

⁸⁸ Van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820) Plaat I-V.

Hoofdstuk 4 Receptie en navolging van de zangmethode

Het is lastig om te bepalen hoe de zangmethode van Dirk van Dapperen ontvangen werd door onderwijzers in het lager onderwijs, omdat slechts een paar bronnen melding maken van de zangmethode. Een aanwijzing dat het boek aangeboden werd door heel Nederland, is te vinden in een aantal kranten uit 1818 en 1819. Na bestudering van het historische krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek, blijkt er één advertentie te zijn uit 1818 uit de Bredasche Courant waarin het eerste twaalftal *Zang-oefeningen* aangeboden werd. Uit de kranten uit het jaar 1819 zijn twaalf advertenties te halen: vier uit de Haarlemsche Courant, drie uit de Arnheemsche Courant, twee uit de Bredasche Courant, twee uit de Overyssele Courant en één uit de Middelburgsche Courant. Allen boden één of meerdere delen aan van de *Zang-oefeningen* of het handboek *Aanvankelijk Onderwijs*. Hieruit blijkt dat het aanbod van de zangmethode niet beperkt bleef tot de woonplaats van Van Dapperen.⁸⁹

Een ander middel om te kijken naar de populariteit van een boek zijn herdrukken. De twee stukjes van het handboek *Aanvankelijk onderwijs* zijn na de uitgaven uit 1818 en 1820 nooit herdrukt. De twee twaalftallen *Zang-oefeningen* zijn daarentegen wel herdrukt. Het eerste twaalftal werd voor het eerst gedrukt in 1818 en voor de tweede maal in 1826. Het tweede twaalftal werd het eerst gedrukt in 1819 en herdrukt in 1831. In het archief bleek dat het eerste en tweede deel van de *Zang-oefeningen* vaak samen in één band gebonden overgeleverd zijn. De herdruk van de *Zang-oefeningen* kan erop wijzen dat de zedelijke en deugdzame liedjes van Van Dapperen in de eerste helft van de negentiende eeuw aansloegen. De zangmethode lijkt daarentegen minder populair. De uitgaven van de zangmethode zijn beperkt als we ze vergelijken met bijvoorbeeld de *Handleiding voor onderwijzers, om volgens eenen geregelden gang kinderen te leeren opmerken, denken en spreken, toegepast op de zamenstelling der eenvoudigste voorwerpen uit de meetkunde, bekend onder den naam van vormleer*, geschreven in samenwerking met P.J. Prinsen, die tweemaal herdrukt is. Het eerste deel van deze handleiding kwam uit in 1824, het tweede in 1825, waarna beide delen nog tweemaal samen herdrukt werden, nogmaals in 1825 en in 1852.

De liederen in de boeken *Zang-oefeningen* zijn nauwelijks terug te vinden in andere overgeleverde liedboeken. Het intypen van de eerste regels van de liederen in de liederenbank, levert slechts één resultaat op. De tekst van het vierde lied, ‘Menschenliefde’, uit het tweede twaalftal *Zang-oefeningen* is opgenomen in de *Drentsche Volksalmanak* uit 1912, jaargang 30 nummer 151. Het lied wordt geciteerd in ‘Oude schoolherinneringen’ van een gepensioneerde Drentsche dorpsschoolmeester. Hij herinnerde het lied zich van

⁸⁹ Zie ‘Bijlage 3: Advertenties’, voor alle gevonden advertenties uit de verschillende kranten uit het Historische Krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek.

onderwijzersbijeekomsten uit het midden van de negentiende eeuw. Het is waarschijnlijk dat hier naar het lied uit de *Zang-oefeningen* van Van Dapperen wordt verwezen. Een klein verschil is dat het lied in de *Volksalmanak* nog maar drie strofen had, terwijl in de uitgave van Van Dapperen het lied vier strofen had.⁹⁰

Verplichte boekenlijsten voor de lagere scholen die door de overheid gepubliceerd werden, bieden ook geen soelaas. De boekenlijsten werden opgesteld samen met de eerste onderwijswetten, waarvan de laatste uit 1806 van kracht bleef tot 1858. Van den Ende publiceerde nog een *Algemeene boekenlijst, ten schoolgebruike gekozen door den schoolonderwijzer* in 1816, maar toen was de methode van Van Dapperen nog niet verschenen. Aan de hand van de boekenlijsten kan daardoor niet opgemaakt worden of de zangmethode gebruikt werd.⁹¹

Over de navolging van de zangmethode van Van Dapperen valt iets meer te zeggen. Prinsen was degene die ervoor zorgde dat het werk van hem en Van Dapperen, de *Handleiding voor onderwijzers*, herdrukt werd. Tevens publiceerde hij een vervolg op de *Zang-oefeningen* van Van Dapperen in 1826: *Zangoefeningen: zamengesteld naar aanleiding van Van Dapperen's Handboekje voor het onderwijs in de muziek en het zingen*. Dit werk werd herdrukt in 1841. Prinsen deelde de interesse van Van Dapperen voor de werkwijze van Pestalozzi. Het elementaire onderwijs dat Pestalozzi nastreefde komt terug in onder andere de leesmethode van Prinsen: *Boekje, om kinderen de letters en derzelver zamenvoeging tot lettergrepen en woorden te leeren* (1811). Daarnaast publiceerde hij *Méthode de Pestalozzi, pour apprendre la science des nombres* (1827) over de rekenkunde van Pestalozzi. Eén van de grotere projecten waar Prinsen zich aan waagde waren de vertalingen van de werken van Pestalozzi, waaronder *Leervijze van H. Pestalozzi, bevattende de drie aanvangspunten van zijn onderwijs* (1809); *Aanvankelijk onderwijs in het kennen der getallen, of Het leeren tellen van 1. Tot 20.: zijnde de zevende brief van Pestalozzi's Leervijze in de kennis der getallen* (1825); en *Al de werken over het onderwijs en de opvoeding van H. Pestalozzi; naar het Hoogduitsch bew., onder toezicht van P.J. Prinsen* in 8 delen gepubliceerd tussen 1826-1831.

Wanneer we andere zangmethodes en liedbundels bestuderen uit de eerste helft van de negentiende eeuw, valt allereerst op dat er nauwelijks handboeken voor het zangonderwijs op de lagere school werden gepubliceerd. De twee handboeken die naast die van Van Dapperen gepubliceerd werden door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zijn totaal anders in opzet dan dat van Van Dapperen. Het eerste handboek dat het Nut publiceerde was van de hand van J.C. Rente Linsen, de *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst op de scholen van het lagere onderwijs* (Haarlem 1823). De doelstelling van dit handboek kwam overeen met dat van Van Dapperen. Allereerst deelde Rente Linsen de visie van Van

⁹⁰ J.G.C. Vegter, 'Oude schoolherinneringen', *Drentsche Volksalmanak*, jr. 30 (1912) 142-187.

⁹¹ Zie voor een overzicht van de lesboeken uit de boekenlijsten: Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs*, bijlage 4 en 6.

Dapperen, dat kinderen van nature aanleg hadden voor zang. Met behulp van zangonderwijs op de lagere school kon deze aanleg verder ontwikkeld worden. Tevens wordt in het ‘Voorberigt’, net zoals in de zangmethode van Van Dapperen, duidelijk gemaakt dat het zangonderwijs een belangrijk onderdeel was van de opvoeding, omdat zang een positieve invloed had op de volkszeden en het algemeen volksgeluk. Echter, in het boek van Rente Linsen werden geen liederen opgenomen waaruit deze zedelijke bedoeling bleek. Er is slechts één oefening waarbij een ‘deugdzame’ tekst opgenomen werd. Anders dan bij Van Dapperens zangmethode, werden geen liederen toegevoegd aan de zangmethode. Die moesten de zangonderwijzers zelf verzamelen uit andere liedboeken.⁹²

Afb.19: Oefening met een zedelijke tekst. Bron: J.C. Rente Linsen, *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst op de scholen van het lagere onderrwijs* (Haarlem 1823) 14.

Het Nut had in 1820 een commissie opgesteld om te bekijken hoe het zangonderwijs nog meer bevorderd kon worden. Het resultaat daarvan was het bovengenoemde relatief simpele handboek, dat een vervanging moest zijn voor de meer complexe handboeken die volgens het Nut op de markt waren. Aangezien er geen andere handboeken voor het lager onderwijs uitgegeven zijn voor 1823, moet hier de zangmethode van Dirk van Dapperen bedoeld zijn. Rente Linsen zei hierover dat ‘het onderrigt in Toon- en Zangkunst op de scholen van het lager onderrwijs, niet eenvoudig, niet bevattelijk, en derhalve niet doelmatig genoeg is.’⁹³ De inhoud en opbouw van zijn handboek verschilde daardoor ten opzichte van het complexere werk *Aanvankelijk onderrwijs* van Van Dapperen. Van Dapperens werk begon, volgens de methode van Pestalozzi, met de basiselementen van de zang, van waaruit hij de leerlingen tonen, akkoorden, toonladders en muzieknotatie leerde. Rente Linsen begon daarentegen met lessen over het notenschrift en alle bijbehorende tekens, maatsoorten,

⁹² J.C. Rente Linsen, *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst op de scholen van het lagere onderrwijs* (Haarlem 1823) 5-6.

⁹³ Geciteerd uit: Rente Linsen, *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst*, 5.

tempoaanduidingen et cetera alvorens over te gaan tot het zingen. Zijn handboek was aanzienlijk korter en beperkte zich tot de basiselementen van de muziektheorie. In de opbouw van het handboek is geen spoor te bekennen van Pestalozzi's pedagogische methode, waardoor de opbouw totaal verschilde van Van Dapperens werk.⁹⁴

Het tweede handboek dat onder toezicht van het Nut werd uitgegeven, W. Smits, *Handleiding en schoolboek voor het Volks-zangonderwijs* Deel 1 en 2 (1846) en Deel 3 (1850), komt qua opbouw overeen met dat van Rente Linsen. Het handboek van Smits begint ook met het leren van de noten, maar hij gaat veel uitgebreider in op de verschillende toonsoorten en intervallen. Net als bij het handboek van Rente Linsen zijn er maar weinig liederen opgenomen in de drie delen. Achterin staan wel een aantal zangoefeningen die gebruikt kunnen worden bij de verschillende lesonderdelen. Het handboek van Smits is daarmee veel uitgebreider dan dat van Rente Linsen, maar is wederom niet te vergelijken met dat van Van Dapperen. Smits gaat niet uit van de basiselementen van de zang, maar van de muziektheorie.⁹⁵

Naast de handboeken werden in de negentiende eeuw een aantal liedboeken speciaal voor kinderen en/of het onderwijs gepubliceerd, waaronder tot 1850: *Gezangen voor kinderen en jonge lieden* (1804); A. Fokke Simonsz., *Nieuw Volks-zangboekje* (1811); H. Polman Az., *Schoolgezangen, voor drie stemmen. Dienende tot dagelijksch gebruik bij het aan- en uitgaan der school, en bij bijzondere gelegenheden* (1813); W. Oudshoff, *De muzikale vriend der jeugd, of Bevallige zangstukjes voor het opkomend geslacht* Deel 1. (1828); W. Schellenbach, *De zangminnende kindervriend, of Schoolliederen voor drie stemmen* 2 delen (1835-1838); *Twaalfstal zangstukjes (tweestemmig) voor jonge kinderen* (1837); A. Francken, *Tweestemmige zangstukjes voor de jeugd* (1842); G. van Sandwijk, *Gezangen voor de jeugd, ten dienste der scholen* (1845); J.P. Heije, *Kinderliederen* (1847). Zoals al eerder vermeldt, bevatte alleen het eerste liedboek uit 1804 twee liederen die ook in de zangmethode van Van Dapperen voorkwamen. Echter, bij een vergelijking van de melodieën blijkt dat deze heel anders zijn. Alleen de tekst komt overeen, waardoor het lied in zijn geheel niet overgenomen kan zijn door Van Dapperen.⁹⁶ De andere liedboeken bevatten andere liederen. Deze liederen hebben over het algemeen wel dezelfde thematiek als de liederen uit de 'Zang-oefeningen', zoals deugdzaamheid, tevredenheid en het prijzen van God.⁹⁷

Behalve qua doelstelling en thematiek van de liederen week de zangmethode van Van Dapperen af van de andere handboeken en liedboeken gepubliceerd in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Nadat beide delen van *Aanvankelijk onderwijs* gepubliceerd waren, verschenen er andere handboeken voor het zangonderwijs bij het Nut.

⁹⁴ Rente Linsen, *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst*, 7-24.

⁹⁵ W. Smits, *Handleiding en schoolboek voor het Volks-zangonderwijs*, Deel 1 en 2 (1846) en Deel 3 (1850).

⁹⁶ Zie Bijlage 4 Vergelijking van twee liederen uit twee bundels.

⁹⁷ De genoemde liedboeken zijn allemaal te vinden in De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren.

Deze twee handboeken waren eenvoudiger van aard. Kennelijk had Van Dapperen wel als eerste ingezien dat er behoefte was aan een zangmethode voor het lager onderwijs, maar was zijn methode te ingewikkeld. Dat is wellicht ook de reden waarom de zangmethode van Van Dapperen niet wijdt verspreid lijkt te zijn geweest. Het werk van Van Dapperen werd alleen nagevolgd door zijn leermeester Prinsen in de *Zangoefeningen: zamengesteld naar aanleiding van Van Dapperen's Handboekje voor het onderwijs in de muziek en het zingen*.

Conclusie

Dankzij de realisatie van een eenheidsstaat kon in Nederland aan het begin van de negentiende eeuw nationaal onderwijs tot stand komen. Dit onderwijs werd ingericht volgens de verlichte idealen, die ontstaan waren in de eeuw ervoor. Hiertoe werden nieuwe lesmethoden ontwikkeld, waaronder de werken van Dirk van Dapperen. Het levensverhaal van Van Dapperen was tragisch. Hij stierf jong, op dertigjarige leeftijd, en gedurende dit korte leven stierven drie van zijn kinderen, die hij kreeg met zijn vrouw Jansje Batenburg. Op carrièregebied had Van Dapperen meer geluk. Nadat hij onderwijs had genoten bij Pieter Johannes Prinsen aan de kweekschool te Haarlem, vertrok hij naar Yverdun, om daar te studeren aan het instituut van Johann Heinrich Pestalozzi. Terug in Nederland doceerde hij muziek en zang aan de kweekschool te Haarlem en zou hij een aantal onderwijskundige werken schrijven, waaronder een zangmethode bestaande uit het handboek *Aanvankelijk onderwijs* en de bijbehorende *Zang-oefeningen*. Deze zangmethode werd sterk beïnvloed door de Nederlandse verlichtingsidealisme, hetgeen vooral doorklinkt in de morele, zedelijke en religieuze invulling van de *Zang-oefeningen*. Van Dapperen geloofde in de opvoedende waarde van liederen met de juiste deugdzame inhoud. Kinderen die zangonderwijs genoten en liederen met een zedelijke inhoud kenden, ontwikkelden zich volgens Van Dapperen tot betere burgers en konden ook bijdragen aan verbetering van de zang in het algemeen. Hij wilde daarom onderwijzers in het lager onderwijs een handboek bieden om de kinderen zangonderwijs te laten genieten, hetgeen ten tijde van de publicatie van *Aanvankelijk onderwijs* in 1818 nog niet bestond in Nederland.

Terwijl de inhoud past bij het Nederlandse verlichtingsdenken was de opbouw van de zangmethode uniek in Nederland. De twee andere handboeken uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1823 en 1846-1850, voorzagen vooral in muziektheoretische kennis, zodat de juiste muzikale basis gelegd werd voor het zingen van deugdzame kinderliedjes. Van Dapperen ging verder en voorzag zijn zangmethode niet alleen van praktische muziektheoretische oefeningen, maar ontwikkelde met behulp van de onderwijsmethode van Johann Heinrich Pestalozzi een stapsgewijze methode van waaruit de natuurlijke kwaliteiten die al in het kind zaten zich verder konden ontplooiën. Kinderen konden volgens hem al van jongs af aan zingen en deze kwaliteit moest stapsgewijs verder ontwikkeld worden op de school. Net als Pestalozzi vond Van Dapperen dat het onderwijs moest beginnen bij de basiselementen en vanuit het kind zelf. Niets moest voorgekauwd worden, maar alles stapsgewijs aangeleerd alvorens tot een hoger niveau over te gaan. Van Dapperen begon daarom met de basiselementen van de zang. Allereerst met het ritme waarop een juist getroffen toon gezongen kon worden, vervolgens met de melodische invulling van dit ritme, daarna met de harmonische samenklanken en sloot af met

dynamische oefeningen. De opbouw van deze vier afdelingen stemde overeen met de zangmethode *Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsätzen* (1810) van Hans Georg Nägeli en Michael Traugott Pfeiffer. Zij pasten als eerste de onderwijsmethode van Pestalozzi toe op een zangmethode en in het voorwoord van Pieter Johannes Prinsen en Bernard Schreuder in de *Zang-oefeningen* uit 1818 worden zij als één van de invloeden op Van Dapperen genoemd. Van Dapperen nam niet de hele methode van Nägeli en Pfeiffer over. *Aanvankelijk onderwijs* is veel korter dan *Gesangbildungslehre*. De basiselementen van de zang uit de verschillende afdelingen besprak Van Dapperen net als in de zangmethode van Nägeli en Pfeiffer eerst apart, maar hij ging deze elementen veel eerder combineren. Van Dapperen gaf verder veel meer zangoefeningen bij de verschillende afdelingen.

Vermoedelijk was de verspreiding van de zangmethode van Van Dapperen bescheiden. Er was wel behoefte aan zangmethoden voor het lager onderwijs, maar waarschijnlijk was *Aanvankelijk onderwijs* te ingewikkeld. De twee handboeken die het Nut publiceerde voor het zangonderwijs op de lagere school waren namelijk aanzienlijk eenvoudiger. Alleen zijn leermeester, Prinsen, zette het werk van Van Dapperen op drie terreinen voort: allereerst verzorgde hij de herdrukken van de *Zang-oefeningen*, ten tweede publiceerde hij een nieuwe reeks *Zangoefeningen* die gebruikt konden worden naast het handboek *Aanvankelijk onderwijs* en ten derde bracht hij de Nederlandstalige publicaties van de onderwijsmethode van Pestalozzi uit. Ondanks de inzet van Prinsen, wees verder onderzoek naar de *Zang-oefeningen* en *Aanvankelijk onderwijs* erop dat de liederen en het handboek al gedurende de negentiende eeuw in de vergetelheid raakten.

Voor verder onderzoek zou het interessant zijn om de *Gesangbildungslehre* van Nägeli en Pfeiffer meer in detail te vergelijken met *Aanvankelijk onderwijs* van Van Dapperen. Hierdoor kan beter inzicht worden verkregen in het gebruik van Pestalozzi's onderwijsmethode in het zangonderwijs. Ook andere buitenlandse, met name Duitse, invloeden genoemd in het eerste twaalftal *Zang-oefeningen* kunnen bij een dergelijk onderzoek van pas komen.

Bibliografie

Literatuur

- Aa, A.J. van der (ed.), *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 4 (Haarlem 1858). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren.
http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog05_01/aa_001biog05_01_0115.php
(bezocht 10-2-2012).
- Idem. Deel 15. (Haarlem 1872). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren.
http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog18_01/aa_001biog18_01_0935.php
(Bezocht 05-04-2012).
- Bakker, N., 'Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw', in: N. Bakker, R. Dekker, A. Janssens (ed.), *Tot burgerschap en deugd: volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 49-68.
- Bakker, N., R. Dekker, A. Janssens (ed.), *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006).
- Bakker, N., J. Noordman, M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk, 1500-2000* (Assen 2010)
- Blok, P.J., P.C. Molhuysen (ed.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 2 (Leiden 1912). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren.
http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu02_01/molh003nieu02_01_0849.php
(bezocht 10-2-2012).
- Boekholt, Dr. P.Th.F.M., *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858* (Zutphen 1978).
- Bosch, L.E. (ed.), *Vaderlandsche Letteroefeningen* (Utrecht 1867). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren.
http://www.dbnl.org/tekst/vad003186701_01/vad003186701_01_0039.php
(bezocht 21-3-2012).
- Dijk, M. van, "Sporen van een beschavingsoffensief. De 'stichtelijke toon' in het profane Nederlandse lied van de achttiende en negentiende eeuw", *Volkskundig Bulletin* 19 (1993) aldaar: 182-207.
- Brühlmeier, A., G. Kuhlemann, *Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827)* (Stuttgart 2002).
- Grijp, L.P. (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001).
- Grijp, L.P., R. Rasch, 'Ijksjaar 1750', in: L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001) aldaar: 334-335.
- Huijts, J.H., *Johann Heinrich Pestalozzi. De avondstond van een kluizenaar en Hoe Geertrui haar kinderen ondervijst. Bewerkt ten dienste van opvoeders en voorzijen van een schets van zijn leven en werken* (Rotterdam 1927).

- Kloek, J.J., W.W. Mijnhardt, *1800: blaauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001).
- Lenders, J., *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijsbervorming Nederland 1780-1850* (Nijmegen 1988).
- Loosjes Pz., A., *Algemeene Konst- en Letterbode* I. Deel (Haarlem 1810). Online te raadplegen via books.google.com.
- Marretta-Schär, L., 'Nägeli, Hans Georg', in: *Grove Music Online. Oxford Music Online*, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/19536> (Bezocht 24-4-2012).
- Mijnhardt, W.W., 'Zang als wapen in een burgerlijk beschavingsoffensief', in: L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001) aldaar: 369-373.
- Mijnhardt, W.W., A.J. Wichers (ed.), *Om het Algemeen Volksgeluk: Twee Eeuwen Particulier Initiatief 1784-1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut Van 't Algemeen* (Deventer 1984).
- Nägeli, H.G., en M.T. Pfeiffer, *Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsätzen pädagogisch begründet von Michael Traugott Pfeiffer, methodisch bearbeitet von Hans Georg Nägeli* (Zürich 1810). Online te raadplegen via books.google.com.
- Rainbow, B., 'Pfeiffer, Michael Traugott', in: *Grove Music Online. Oxford Music Online*, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/21533> (Bezocht 24-4-2012).
- Rijkswaarschool te Haarlem. Online Bron. <http://www.noordhollandsarchief.nl/extra/expositie/pages/rijksweekschool/frames/weekschool.htm> (bezocht 21-3-2012).
- Sanders, M.J.E., *Het Nederlandse kinderlied (van 1770-1940)* (Amsterdam 1958).
- Silber, K., *Pestalozzi: The Man and his Work* (London 1960 en 1973; oorspronkelijke titel: *Pestalozzi: Der Mensch und Sein Werk* 1958).
- Soetard, M., 'Profiles: Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827)', *Prospects: quarterly review of education* 13.4 (1983) aldaar: 535-542.
- Venderbosch, M., 'Jan Pieter Heije, een inspirerend dichter van kunst- en volksliederen', in: L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001) aldaar: 432-437.
- Visser, T., *Vernieuwing van het lager onderwijs in Zeeland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Vlissingen 1995).
- Vos, J.L.M., *'De spiegel der volksziel'. Volksliedbegrip en cultuurpolitiek engagement in het bijzonder in het socialistische en katholieke jeugdidealisme tijdens het interbellum* (Nijmegen 1993).
- Vrederegerecht Haarlem. Online Bron. <http://www.noordhollandsarchief.org/ik-zoek/vrederegerecht-haarlem/3/165/> (Bezocht 21-3-2012).

- Woordenboek der Nederlandsche Taal. Online Bron. www.inl.nl (bezocht 19-4-2012).

Bronnen

- Anoniem, *Gezangen voor Kinderen en Jonge Liederen* (Haarlem 1804). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/gez008geza01_01/ (bezocht 13-4-2012).
- Anoniem, *Twaalfstal zangstukjes (tweestemmig) voor jonge kinderen* (1837). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/twa001twaa01_01/ (bezocht 02-05-2012).
- Burgerlijke Stand. Overlijdensakten Dirk van Dapperen en familie. Zie bijlage 1 voor aktenummers. Online Bron. Digitale stamboom. <http://www.haarlem.digitalestamboom.nl/> (bezocht 21-3-2012). Ook te raadplegen in het Noord-Hollands Archief.
- Dapperen, D. van, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1818). Te raadplegen in het Nederlands Muziek Instituut.
- Dapperen, D. van, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1820). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/dapp003aanv01_01/ (bezocht 10-2-2012). Ook te raadplegen in het Nederlands Muziek Instituut.
- Dapperen, D. van, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen.* (Amsterdam 1818) Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/dapp003zang01_01/ (bezocht 10-2-2012). Ook te raadplegen in het Nederlands Muziek Instituut.
- D. van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen* (Amsterdam 1819). Te raadplegen in het Nederlands Muziek Instituut.
- Dapperen, D. van, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen.* (Heruitgave, Amsterdam 1826) Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/dapp003zang02_01/ (bezocht 10-2-2012).
- Fokke Simonsz. A., *Nieuw Volks-zangboekjes* (1811). Online te raadplegen via books.google.com.
- Francken, A., *Tweestemmige zangstukjes voor de jeugd* (1842). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/fran161twec01_01/ (bezocht 02-05-2012).

- Heije, J.P., *Kinderliederen* (1847). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/heij007kind07_01/ (bezocht 02-05-2012).
- Krantenarchief Koninklijke Bibliotheek. Online bron. Kranten.kb.nl
- Polman Az., H., *Schoolgezangen, voor drie stemmen. Dienende tot dagelijksch gebruik bij het aan- en uitgaan der school, en bij bijzondere gelegenheden* (1813). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/polm002scho01_01/ (bezocht 02-05-2012).
- Oudshoff, W., *De muzikale vriend der jeugd, of Bevallige zangstukjes voor het opkomend geslacht* Deel 1. (1828). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/ouds004muzi01_01/ (bezocht 02-05-2012).
- Rente Linsen, J.C., *Handleiding bij het onderrigt in de toon- en zangkunst op de scholen van het lagere onderwijs* (Haarlem 1823). Te raadplegen in de Universiteitsbibliotheek Universiteit Leiden.
- Sandwijk, G. van, *Gezangen voor de jeugd, ten dienste der scholen* (1845). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/sand026geza01_01/ (bezocht 02-05-2012).
- Schellenbach, W., *De zangminnende kindervriend, of Schoolliederet voor drie stemmen* 2 delen (1835-1838). Online bron. De Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren. http://www.dbnl.org/tekst/sche349zang01_01/ (bezocht 02-05-2012).
- Smits, W., *Handleiding en Schoolboek voor het Volks-zangonderwijs* Deel 1 en 2 (1846) en Deel 3 (1850). Online te raadplegen via books.google.com.
- Vegter, J.G.C., 'Oude scholherinneringen'. *Drentsche Volksalmanak*, jr. 30 (1912), 142-187.
- Vrede- en politierechten in de arrondissementen Alkmaar, Amsterdam, Haarlem en Hoorn. Inv. 131. 1814-1816. Aktenummer 058. Te raadplegen in het Noord-Hollands archief.

Bijlagen

Bijlage 1 Gegevens Burgerlijke Stand

Huwelijk

Bruidegom: Dirk van Dapperen; Haarlem, 22 jaar, Onderwijzer

Vader: Jan Willem van Dapperen

Moeder: Maria van Dueken

Bruid: Jansje Batenburg; Haarlem, 20 jaar

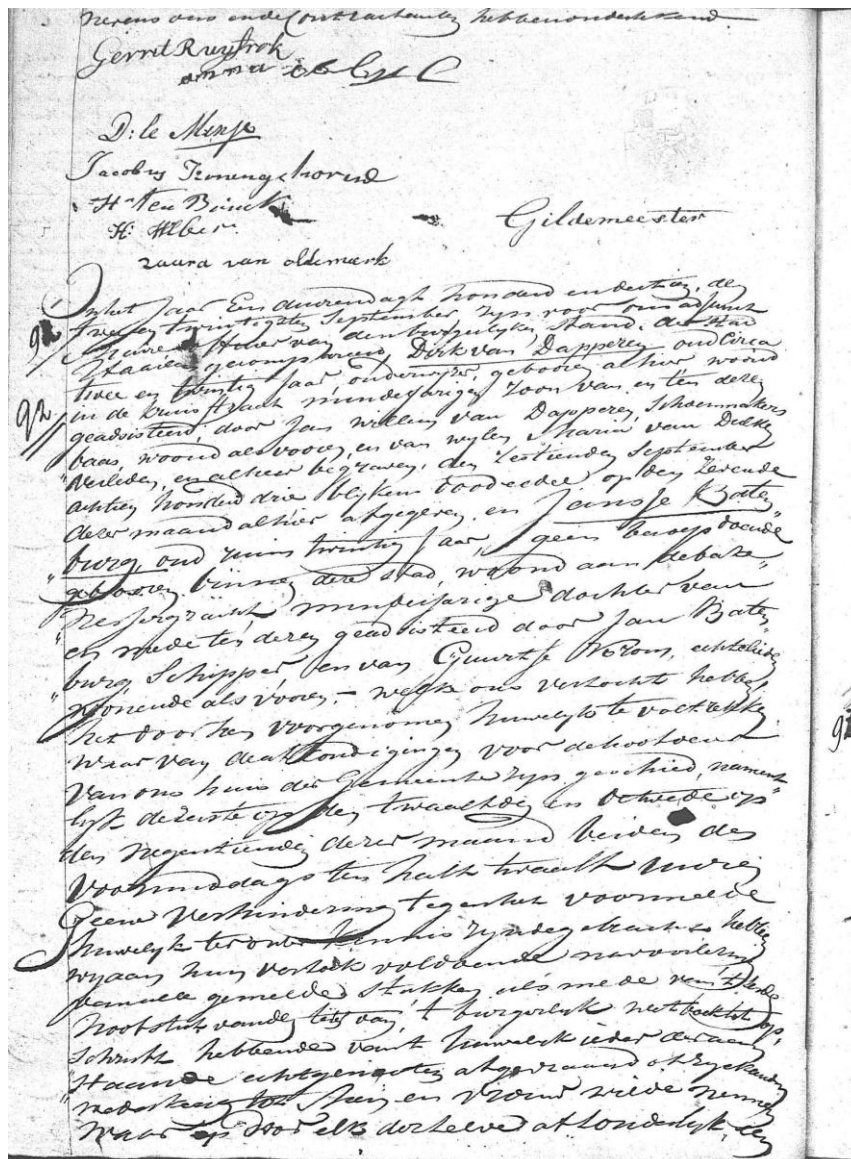
Vader: Jan Batenburg

Moeder: Guurtje Krom

Plaats: Haarlem

Huwelijksdatum: 22-09-1813

Bron: Kennemerland Haarlem Akte Jaar 1813 Nummer 92

Overlijden zoon Dirk Jan van Dapperen

Overledene: Dirk Jan van Dapperen; 2 jaar

Vader: Dirk van Dapperen

Moeder: Jansje Batenburg

Plaats: Haarlem

Datum overlijden: 13-09-1818

Opmerkingen: geb. 19-07-1816

Bron: Kennemerland Haarlem Akte Jaar 1818 Nummer 14-9

In het Jaar één-duizend-acht-honderd-en-achttien, den *veertien*
der maand *September*, des middags ten twaalf uren, zijn voor ons
Burgemeester, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente van Haar-
lem, gecompareerd *Platen van der Plaats*
oud *veertien* Jaren, van beroep *Stader*
wonende *aan het Spaarste*, en *Peter*
de Boer, oud *veertien*
Jaren, van beroep *Stader*, wonende *in de*
Janstraat, bekende
Dewelke verklaarden dat op den *veertien* des
des *veertien*, ten *veertien* uren, binnen deze Gemeente, in het
Huis gelegen *in de Langeveerstraat*, geteekend *Wijk No.*
No. *10*, is overleden *Dirk Jan van Dapperen*
van twee jaren, geboren alhier den 19ten July 1816. Kind
van Dirk van Dapperen & Jansje Batenburg; geen
vervolgelingen nalatende.
En hebben de voornoemde Declaranten deze Acte, na voorlezing, nevens
ons onderteekend. *P. van der Plaats*
J. Sibma
Subd. de Boer

Overlijden zoon Pieter Andries van Dapperen

Overledene: Pieter Andries van Dapperen; 7mnd oud

Vader: Dirk van Dapperen

Moeder: Jansje Batenburg

Plaats: Haarlem

Datum overlijden: 28-09-1818

Opmerkingen: geb. 17-02-1818

Bron: Kennemerland Haarlem Akte Jaar 1818 Nummer 30-9

geb. 17-02-1818 In het Jaar één-duizend-acht-honderd-en-achtien, den *achtentwintigsten*
van der maand *September*, des middags ten twaalf uren, zijn voor ons
Burgemeester, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente van Haar-
lem, gecompareerd *Peter van der Plaats*
oud *Leesteg* Jaren, van beroep *advocaat*
wonende *aan het Sprenck*, en *Peter de*
Wier, oud *vijf en veertig*
Jaren, van beroep *advocaat*, wonende *in de*
Spunfstraat, behouden.
Dewelke verklaarden dat op den *achtentwintigsten* Dae des
morgens, ten *zes* uren, binnen deze Gemeente, in het
Huis gelegen *in de Lange Vreestraat*, geteekend *Nijlone*
No. *10*, is overleden *Pieter Andries van*
Dapperen, oud *zeven maanden*, geboren alhier
den 17 febr. kind van *Dirk van Dapperen* *Jansje*
Batenburg; *geene vast geboorte nalatende*
En hebben de voornoemde Declaranten deze Acte, na voorlezing, nevens
ons onderreekend.
P. van der Plaats
J. Batenburg

Overlijden zoon Dirk Jan van Dapperen

Overledene: Dirk Jan van Dapperen; 2 jaar

Vader: Dirk van Dapperen

Moeder: Jansje Batenburg

Plaats: Haarlem

Datum overlijden: 26-01-1822

Opmerkingen: geb. 16-12-1819

Bron: Kennemerland Haarlem Akte Jaar 1822 Nummer 29-1

Den Nieuwstrontigten dag der maand Januarij van 't jaer
achtien-honderd-twée-en-twintig, ten twaalf uren op den middag.
Acte van overlijden van Dirk Jan van Dapperen,
overleden den twéentwintigsten dezès, ten twélf uren, des namiddags,
oud twee jaren, wonende en overleden in de foraggelstraat
wijk n°. 737, van beroep _____, geboren alhier,
(den 16ten December 1819) Leven van Dirk van
Dapperen, en Jansje Batenburg, geeneraste
guaderen nietutende.
Op de verklaring van Pieter Lurbaans, bekende
van de overledene, oud negtig jaren, wonende in de foraggelstraat,
van beroep vroeder, en Pieter van der
Sleutel, bekende van de overledene, oud driedragtig jaren,
wonende aan het Spaarne, van beroep vroeder.
Na mijne voorlezing geteekend door de beide getuizen

_____ hevestigd, ingevolge de wet door mij ondergeteekende Burgemeester, Ambtenaar van den
Burgerlijken Stand der stad Haarlem.
J. G. Lurbaans P. van der Sleutel

Overlijden Dirk van Dapperen

Overledene: Dirk van Dapperen; 30 jaar

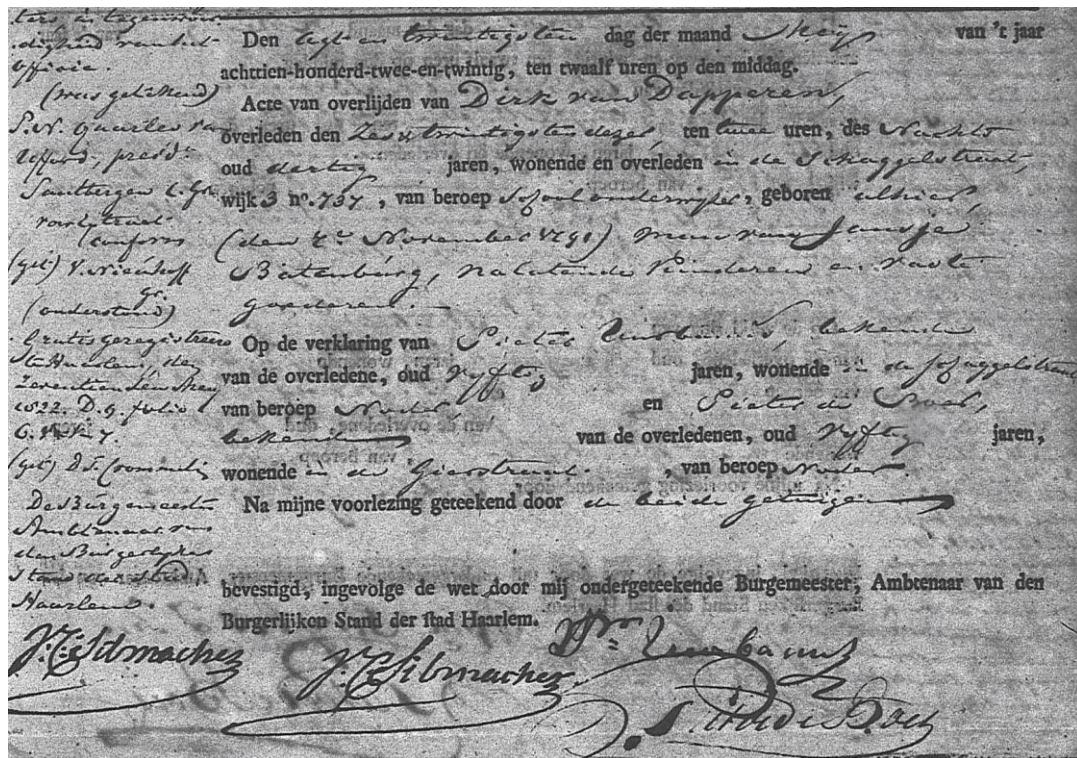
Echtgenoot/echtgenote: Jansje Batenburg

Plaats: Haarlem

Datum overlijden: 26-05-1822

Opmerkingen: geb. 07-11-1791

Bron: Kennemerland Haarlem Akte Jaar 1822 Nummer 28-5

Overlijden vrouw Jansje Batenburg

Overledene: Jansje Batenburg; 28 jaar

Weduwnaar/weduwe: Dirk van Dapperen

Plaats: Haarlem

Datum overlijden: 22-02-1823

Opmerkingen: geb. 24-08-1794

Bron: Kennemerland Haarlem Akte Jaar 1823 Nummer 26-2

Den *twintigsten* dag der maand *Februarij* *1823*
van 't jaar
achtien-honderd-drie-en-twintig, ten twaalf uren op den middag.

Acte van overlijden van *Jansje Batenburg*,
overleden den *twintigsten* dezes, ten *neg* uren, des *morgens*,
oud *neg* en *twintig* jaren, wonende en overleden *aan de Bakenesgracht*,
wijk *no. 638*, van beroep _____, geboren den *24ten Augustus 1794*
alhier, Mederne van Dirks van Dapperen, wed.
ten de Kinderen en Vaste Goederen.

Op de verklaring van *Pieter van der Plaats*, bekende
van de overledene, oud *neg* en *twintig* jaren, wonende *aan de Spaarne*,
van beroep *vroeder*, en *Pieter Leunbannis*,
bekende *vroeder* van de overledenen; oud *land* en *twintig* jaren,
wonende *in de Saggelstraat*, van beroep *vroeder*.

Na mijne voorlezing geteekend door *de beide getuigen*,

J. G. Libmachers *P. Van der Plaats*
P. Leunbannis

bevestigd, ingevolge de wet door mij ondergeteekende Burgemeester, Ambtenaar van den Burgerlijken
Stand der stad Haarlem.

Bijlage 2 Publicaties van Dirk van Dapperen

- D. van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen. Eerste twaalftal* (Amsterdam 1818; herdruk 1826).
- D. van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen. Tweede twaalftal* (Amsterdam 1819; herdruk 1831).
- D. van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen. Eerste stukje* (Amsterdam 1818).
- D. van Dapperen, *Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen. Tweede stukje* (Amsterdam 1820).
- D. van Dapperen, *Proeven van één- en meerstemmige liederen* (Amsterdam 1821).
- D. van Dapperen, P.J. Prinsen, *Handleiding voor onderwijzers, om volgens eenen geregelden gang kinderen te leeren opmerken, denken en spreken, toegepast op de zamenstelling der eenvoudigste voorwerpen uit de meetkunde, bekend onder den naam van vormleer. Deel 1 en 2* (Amsterdam 1820; herdruk 1824 en 1825).

Bijlage 3 Advertenties

Bron: Historische Kranten KB. Online bron. <http://kranten.kb.nl/>

- vignet van 17. 7. Senus; de prijs is f 2 : 18.
- Bij J. OOMKENS, Boekhandelaar te Groningen is van de Pers gekomen en bij W. VAN BERGEN en Comp te Breda verkrijgbaar gesteld.
 - 1.° Mr. C. H. GOCKINGA, het tegenwoordig stelsel van Belastingen in het Koninkrijk der Nederlanden, getoetst, en een verbeterd aanwezen f 1 : - : -
 - 2.° AMPHION, een tijdschrift voor Vrienden en Beoefenaars der Toonkunst, 1e jaargang 1e Stukje. f : - 15 - :
- Van dit Tijdschrift komt alle vierendeel jaars één Stuk:
- 3.° H. WESTER, Bijbel-Geschiedenis met platen 1e stuk. f : - 18 :
 - 4.° ———— Proza en Gezangen voor de Nederlandsche Jeugd f : - 3 - 8
 - 4.° H. KRÈME, Bijbel-Geschiedenissen, *nieuw-omgewerkte Uitgaaft*. f : - 5 - :
 - Bij JOH. VAN DER HEY, Boekhandelaar te Amsterdam is van de Pers gekomen en bij W. VAN BERGEN en Comp. te Breda verkrijgbaar gesteld.
 - 1.° De KLEINE EMIGRANT en andere verhalen, door den Schrijver der *arte jaren van Rampspoed*, met gegraveerden titel, vignet en plaat, gr. 8vo. een deel ingenaid. f 3 - 10 -
 - 2.° D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de Lagere Scholen*, eerste twaalfstal met een Voorrede van P. J. PRINSEN en SCHREUDER, 12vo, ingenaid. f : 6 - :

Adv.1: Bredasche Courant 25-7-1818.

- JOH. VAN DER HEY, te Amsterdam, geeft heden uit, en verzend alom, de volgende nieuwe Werken, als:
- I. Mr. J. KINKER, GEDICHTEN, eerste Deel.
 - II. C. LOOTS, DE MENSCH, in drie Zangen.
 - III. Mr. S. I. WISELIUS, MENGEL- en TONEELPOEZIJ, 4de en laatste Deel.
 - IV. M. J. VAN 'S GRAVENWEERT, VERSPREIDE LETTERVRUCHTEN, 2de Deel.
 - V. J. E. EWALD, DE GEEST DES CHRISTENDOMS.
 - VI. F. EHRENBERG, DE LIEFDE, eerste Deel.
 - VII. KAREL en SOPHIA in hunne beprovingen, door den Schrijver van *de Jaren van Rampspoed*, de *kleine Emigrant*, enz.
 - VIII. D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de Lagere Scholen*, 2de Twaalfstal.

Adv.2: Haarlemsche Courant 4-12-1819

- Bij JOH. VAN DER HEY, Boekhandelaar te Amsterdam, is in den Jare 1819, van de Pers gekomen en alom verzonden:
- I. Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van *Dobruha* in gezamenlijke Brieven, gr. 8o. f 1 : 5 -
 - II. J. VAN DEN BOSCH, Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering en de belangrijke voordeelen eener algemeene Aertverandering in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende Kolonie in deszelfs Noordelijke gedeelte, tweede Druk, gr. 8o.
 - III. J. CLARISSE, Zestel Redevoeringen voor Jongelingen, bijzonder uit *de Jaren van Rampspoed*, gr. 8o, met gegraveerden Titel en Vignet.
 - IV. D. VAN DAPPEREN, Aanvankelijk Onderwijs in de Muziek en het Zingen; of Handboekje voor Onderwijzers, om kinderen deze Wetenschappen reeds eenigzins vroegtijdig te leeren beoefenen, eerste Stukje, gr. 12o.
 - V. ———— Zangoefening voor de Lagere Scholen, in overeenstemming met des Schrijvers aanvankelijk Onderwijs in de Muziek en het Zingen, eerste Twaalfstal, gr. 12o.

Adv.3: Haarlemsche Courant 11-2-1819

* * JOH. VAN DER HEY, te Amsterdam, geeft heden uit; en verzend alom, de volgende nieuwe Werken,

- I. Mr. J. KINKER, GEDICHTEN, eerste Deel.
- II. C. LOOTS, DE MENSCH, in drie Zangen.
- III. Mr. S. I. WISELIUS, MENGEL- en TONEELPOEZIJ, 4de en laatste Deel.
- IV. Mr. J. VAN 'S GRAVENWEEFT, VERSPREIDE LETTERVRUCHTEN, een Deel.
- V. J. L. EWALD, DE GEEST DES CHRISTENDOMS.
- VI. F. EHRENBERG, DE LIEFDE, eerste Deel.
- VII. KAREL en SOPHIA in hunne beproevingen, door den Schrijver van *Urie Jaren van Rampspoed, de kleine Emigrant*, enz.
- VIII. D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de Lagere Scholen*, 2de Twaalfstal.

B E L A N G R I J K E A A N B I E D I N G.

Van het voortreffelijk Werk PELGRIMS REIS, te Water en te Land, of merkwaardige Levensbijzonderheden van een Godvruchtend Christen, op zijne Reizen in de vier gedeelten der Wereld, in onderscheidene betrekkingen door hem zelve beschreven, een Boek tot stichting voor Godsdienst-Vrienden, met eene uitvoerige Voorrede van den Beroemden Professor JUNG SPILLUNG, en het Portraat van den Auteur door L. PORTMAN gegraveerd, eent dik Boek-deel in gr. 8vo., van oval de 500 Bladz.; de kleine voorraad wordt voor de geringe Prijs van f 2 : 10 in plaats van f 4 : 12 afgeleverd, bij den Boekhandelaar J. A. RADINK, in de St. Lucienteeq N°. 9, en bij S. DE GRUBBER, in de Dijkwerfstraat, tusschen de Oranjestraat en Olyfageresteeg, N°. 164 te Amsterdam.

Adv.4: Haarlemsche Courant 14-12-1819

* * Bij JOH. VAN DER HEY, Boekhandelaar, te Amsterdam, op den Jare 1818,

- I. Beschouwing van den tegewoortigen toestand van Drenthe, in zijn Oude en Nieuwe toestand, door J. VAN DER BOSCH, Verhandeling over de mogelijkheid, de bevolking van Drenthe te vermeerderen, en de belangrijke voordeelen eener algemeene Armen-Instelling in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende Kolonie in deszelfs Noordelijk gedeelte, tweede Druk, gr. 8°.
- III. J. CLARISSE, Zestal Redevoeringen voor Jongelingen, bijzonder uit den beschaafden stand, gr. 8°, met gegraveerden Titel en Vignet.
- IV. D. VAN DAPPEREN, Aanvankelijk Onderwijs in de Muziek en het Zingen, of Handboekje voor Onderwijzers; om Kinderen deze Wetenschappen reeds eenigzins vroegtijdig te leeren beoefenen, eerste Strukje, gr. 12°.
- V. Zangoefening voor de Lagere Scholen, in overeenstemming met des Schrijvers aanvankelijk Onderwijs in de Muziek en het Zingen, eerste Twaalfstal, gr. 12°.
- VI. J. L. EWALD, Christelijke Overdenkingen, op alle Avonden des Jaars, 2 Deelen, gr. 8°.

Adv.5: Haarlemsche Courant 16-2-1819

* * JOH. van der HEY, te Amsterdam, geeft heden uit, en verzendt alom, de volgende nieuwe Werken, als:

- I. Mr. J. KINKER, GEDICHTEN, eerste Deel.
- II. C. LOOTS, DE MENSCH, in drie zangen.
- III. Mr. S. I. WISELIUS, MENGEL- en TONEEL-POEZIJ, 4de en laatste Deel.
- IV. Mr. J. VAN 'S GRAVENWEEFT, VERSPREIDE LETTERVRUCHTEN, 6de Deel.
- V. J. L. EWALD, DE GEEST DES CHRISTENDOMS.
- VI. F. EHRENBERG, DE LIEFDE, eerste Deel.
- VII. KAREL en SOPHIA in hunne beproevingen, door den Schrijver van *drie Jaren van Rampspoed, de kleine Emigrant*, enz.
- VIII. D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de lagere Scholen*, 2de Twaalfstal.

Adv.6: Arnhemsche Courant 7-12-1819

* * JOH. van der HEY, te Amsterdam, geeft, hadak, uit,
 en verzendt alom, de volgende *nieuwe Werken*, als:

- I. Mr. J. KINKER, GEDICHTEN, eerste Deel.
- II. C. LOOTS, DE MENSCH, in drie zangen.
- III. Mr. S. I. WISELIUS, MENGEL- en TOONERLE
 POEZY, 4de en laatste Deel.
- IV. Mr. J. VAN 'S GRAVENWEERT, VERSPREIDE
 LETTERVROUCHTEN, een Deel.
- V. J. L. EWALD, DE GEEST DES CHRISTEN-
 DOMS.
- VI. F. EURENBERG, DE LIJFDE, eerste Deel.
- VII. KAREL en SOPHIA, in *hanna's beproevingen*, door des
 Schrijver van *drie jaren van rampsoed, de kleine Em-
 grant*, enz.
- VIII. B. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de lagere
 Scholen*, als Twaalftak.

Adv.7: Arnhemsche Courant 9-12-1819

* * Bij JOH. VAN DER HEY, Boekhandelaar te Amsterdam, is,
 in den jare 1818, van de pers gekomen en alom verzonden:

- I. Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe, in
 gemeenzame brieven, gr. 8°. f 1: 5:—
- II. J. VAN DEN BOSCH, Verhandeling over de mogelijkheid, der best-
 te wijze van invoering en de belangrijke voordeelen eener alge-
 meene Armen-Orlogting in het Rijk der Nederlanden, door het
 vestigen eener landbouwende Kolonie in deszelfs Noordelijk ge-
 deelte, tweede druk, gr. 8°. - 1: 16:—
- III. J. CLARISSE, Zesal Redevoeringen voor Jongelingen, bijzonder
 uit den beschaafden stand, gr. 8°. met gegraveerden
 tel en vignet. - 2: 4:—
- IV. D. VAN DAPPEREN, Aanvankelijk Onderwijs in de Muziek en
 het Zingen; of Handboekje voor Onderwijzers, om kinderen
 deze Wetenschappen reeds eenigzins vroegtijdig te leeren
 beoefenen, 1ste Stukje, gr. 12°. - 10:—
- V. —————, Zangoefening voor de lagere scholen, in
 overeenstemming met des Schrijvers *aanvankelijk* onder-
 wijs in de Muziek, en het Zingen; eerste Twaalftak,
 tal, gr. 12°. - 6:—

Adv.8: Arnhemsche Courant 11-2-1819

door den schrijver van *drie jaren in Ramspoed*,
den Kleinen Emigrant, enz.

VIII. D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de lagere scholen*, 2de Twaalfstal.

* * W. VAN BERGEN & Comp. te Breda, zullen op maandag den 20 December en volgende dagen, door den Notaris J. VAN NAERSSSEN doen verkoopen: eene **FRAAIE VERZAMELING** en een **APPENDIX** van **LATINSCHIE FRANSCHIE** en **NEDERDUITSCHIE BOEKEN** in onderscheidene wetenschappen; waar onder vele voornamste werken gevonden worden; grootendeels zeldelijk geconditioneerd; voorts eenige **SCHILDERIJ-**

Adv.9: Bredasche Courant 4-12-1819

Verkoopingen op de Havermarkt Litt. C. No. 328 te Breda: alwaar alles op zaterdag den 18 December, 's morgens van 9 tot 12 en des namiddags van 2 tot 5 ure, voor een ieder zal te zien zijn.

De Catalogus is a 2 St: te bekomen

* * Joh. van der Heij, te Amsterdam, geeft heden uit, en verzendt alom, de volgende nieuwe Werken, als:

I. Mr. J. KINKER, *GEDICHTEN*, eerste deel.

II. C. LOOTS, *DE MENSCH*, in drie zangen.

III. Mr. S. I. WISELIUS, *MENDEL- en TONEEL-POEZIJ*, 4de en laatste deel.

IV. Mr. J. VAN 'S GRAVENWEERT, *VERSPREI-*

DE LETTERVRUCHTEN, een deel.

V. J. L. EWALD, *DE GEEST DES CHRISTENDOMS*.

VI. F. EHRENBERG, *DE LIEFDE*, eerste deel.

VII. KAREL en SOPHIA in *hunne beproevingen*, door den schrijver van *drie jaren in Ramspoed*, *den Kleinen Emigrant*, enz.

VIII. D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de lagere scholen*, 2de Twaalfstal.

* * Bij W. VAN BERGEN & Comp. te Breda is van de pers gekomen en alomte verzonden:

BLOEMKORFJE of **UITGEKOZEN VERHALEN**

Adv.10: Bredasche Courant 11-12-1819

JOHN VAN DER HEIJ, te Amsterdam, geeft heden uit, en verzendt alom, de volgende nieuwe Werken, als:

I. Mr. J. KINKER, *Gedichten*, eerste Deel.

II. C. LOOTS, *de Mensch*, in drie Zangen.

III. Mr. S. I. WISELIUS, *Mengel- en Toneelpoëzij*, 4de en laatste Deel.

IV. Mr. J. VAN 'S GRAVENWEERT, *Verspreide Lettervruchten*, een Deel.

V. J. L. EWALD, *de Geest des Christendoms*.

VI. F. EHRENBERG *de Liefde*, eerste Deel.

VII. KAREL en SOPHIA in *hunne beproevingen*, door den Schrijver van *drie jaren van Ramspoed*, *de kleine Emigrant*, enz.

VIII. D. VAN DAPPEREN, *Zangoefeningen voor de lagere scholen*, 2de Twaalfstal.

Adv.11: Overyssele Courant 7-12-1819

- B**ij JOH. VAN DER HEY, Boekhandelaar te *Amsterdam*, is in des
jare 1818, van de pers gekomen en alom verzonden:
- I. Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van *Drenthe*, in gemeenzame Brieven, gr. 8°. f 1: 5 -
 - II. J. VAN DEN BOCH, Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering en de belangrijke voordeelen eener algemeene Armen-Insigting in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende Kolonie in deszells Noordelijk gedeelte, tweede druk, gr. 8°. » 1: 16 -
 - III. J. CLARISSE, Zestal Redevoeringen voor Jongelingen, bijzonder nit den bekeafden Rand, gr. 8°. met gegraveerden titel en vignet. » 2: 4 -
 - IV. D. VAN DAPPEREN, Aanvankelijk Onderwijs in de Muziek en het Zingen; of Handboekje voor Onderwijzers, om kinderen deze Wetenschappen reeds eenigzins vroegtijdig te leeren beoefenen, 1e Stukje, gr. 12°. » 10 -
 - V. ——— Zangoefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des Schrijvers aanvankelijk onderwijs in de Muziek en het Zingen; eerste Twaalfstal, gr. 12°. » 6 -

Adv.12: Overyssele Courant 16-2-1819

N I E U W E B O E K E N,

te bekomen in de Boekwinkels van

de **GEBROEDERS ABR AHAMS.**

- Schets der Christelijke Godsdienstleer, volgens het Leerboek van den Christelijken Godsdienst, voor het hooger onderwijs; door *J. M. H. Harras*, uit het Hoogduitsch, 8vo. f - 11 -
- Korte beschrijving der Godsdienstige plegtigheden, welke op verscheidene plaatsen, bij de inbrenging van het eerste Graangewas, in den Zomer des jaars 1817, zijn gevierd geworden. Met voorafgaande aanmerkingen over de voornaamste aanleiding tot deze plegtigheden; uit het Hoogduitsch, gr. 8vo. f - 6 -
- Algemeen Magazijn voor Onderwijs en Opvoeding, 1ste deel, 5de stuk, gr. 8vo. f - 11 -
- Over het wezen en den omvang van de Staats-Police, door *Mr. S. Neumark*, advokaat te Groningen, gr. 8vo. f - 16 -
- Dr. G. W. Becker*, Raadgevingen aan Hypochondristen, ten dienste van allen, die met de Miltzucht gekweld zijn of vreezen door deze kwaal te zullen worden aangerand; naar den nieuwsten druk uit het Hoogduitsch vertaald, gr. 8vo. f 2: 6.
- Mr. J. van 's Gravenweert*, verspreide Lettervruchten, met het Portret, in karton, gr. 8vo. f 4: 14.
- Mr. J. Kinker*, Gedichten, 1ste deel, met gegraveerden titel, in karton, gr. 8vo. f 3: 15.
- In obitum vive nobilissimi, clarissimi *S. J. Brugmans*, 8vo. maj. f - 6 -
- Verhalen van *A. Lafontaine*, *H. Claren*, *W. G. Becker* en *A. Niemeyer*, uit het Hoogduitsch, met gegraveerden titel en vignet, gr. 8vo. f 2: 18.
- Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des Schrijvers aanvankelijk onderwijs in de Muziek en het Zingen, door *D. van Dapperen*, onderwijzer in de Zangkunde aan de Kweekschool voor Schoolonderwijzers, te Haarlem, tweede twaalfstal, 8vo. f - 6½.
- Eenige aanmerkingen op het stukje, in de Weegschaal No. VIII, getiteld: Rotterdamse Heldendaad, gr. 8vo. f - 4½.
- Iets over het stukje, getiteld: Rotterdamse Heldendaad, als wigtig aangenomen op de Weegschaal No. VIII, voor de maand Augustus 1819, gr. 8vo. f - 2½.

Adv.13: Middelburgse Courant 7-10-1819.

Bijlage 4 Vergelijking van twee liederen uit twee bundels

Bron linker tekst en melodie: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen. Eerste twaalfstal* (Amsterdam 1818) 7; Bron rechter tekst en melodie: *Gezangen voor Kinderen en Jonge Lieden* (Haarlem 1804) 5-9.

N°. 7. HET VROLIJKE KIND IN DEN MORGENSTOND.
Zeer vrolijk, of in eene slugge beweging.

Kom vlug uit het bedde, de haan heeft gekraaid; Reeds zingen de vogels, de morgenlucht kraaid; Reeds zingen de vogels, de morgenlucht waait; Hoe schitteren de stralen der ryzende zon; waait; Hoe schitteren de stralen der ryzende zon;

r. A 6 Zij

HET VROLIJKE KIND IN DEN MORGENSTOND.
vrolijk.

Kom vlug uit het bedde, De haan heeft gekraaid. Reeds zingen de vogels. De morgenlucht waait. Hoe schitteren de stralen der ryzende zon. Ze spiegelt zich vrolijk in beek en in bron.

't Is alles reeds leven
 In 't veld en in 't woud.
 't Zingt alles van vreugde;
 't Blinkt alles van goud.
 Hoe vrolijk, hoe lustig
 Is 't hart ons te moe.
 't Brengt, juichend, Gods goedheid
 Een Lofgezag toe.

Uw Naam zij geprezen,
 o Schepper van 't Licht!
 Dat zijn wij en alles,
 o God! U verplicht.
 Zelfs Kindren verheffen,
 Bij 't zalig genot,
 Bij zoveel genoegen,
 Uw goedheid, o God!

Maar, liefderijk Vader!
 De ons passende dank
 Bestaat niet in woorden
 Of ijdel klank.
 Neen! U zijn wij dankbaar,
 Wanneer wij met vlijt
 Oplettend besteeden
 Den kostbaaren tijd.

Uw wil word, o Vader!
 Volkomenst volbragt
 Door werkzaam te wezen
 Met wijsheid en kragt.
 Gij gaaf ons het leven,
 De kragten schonkt Gij; —
 Komt dan aan den arbeid —
 Gehoorzaamen wij.

Zij spiegelt zich vrolijk in beek en in bron.
 Zij spiegelt zich vrolijk in beek en in bron.

2.
 't Is alles reeds leven
 In 't veld en in 't woud.
 't Zingt alles van vreugde,
 't Blinkt alles van goud.
 Hoe vrolijk, hoe lustig
 Is 't hart ons te moe.
 't Brengt juichend, Gods goedheid,
 Een lofgezag toe.

5.
 Maar, liefderijk Vader!
 De ons passende dank
 Bestaat niet in woorden
 Of ijdel klank.
 Neen! U zijn wij dankbaar,
 Wanneer wij met vlijt,
 Oplettend besteden,
 Den kostbaren tijd.

✱

Bron linker tekst en melodie: Van Dapperen, *Zang-oefeningen voor de lagere scholen. Eerste twaalftal* (Amsterdam 1818) 9; Bron rechter tekst en melodie: *Gezangen voor Kinderen en Jonge Liederen* (Haarlem 1804) 18-21.

N°. 9. M E I - L I E D.
Matig vrolijk. Eenige kinderen zingen.

Kom, lieve jeugd! een vrolijk lied, de lieve
 Kom, lieve jeugd! een vrolijk lied, de lieve
 Allen.
 Mei ter eer; Kom, lieve jeugd! een vrolijk
 Mei ter eer; Kom, lieve jeugd! een vrolijk
 Eenige kinderen.
 lied, de lie-ve Mei ter eer; Er daalt uit
 lied, de lie-ve Mei ter eer; Er daalt uit
 volk-

wolkjes bol en mild, een stroom van ze-gen neer.
 wolkjes bol en mild, een stroom van ze-gen neer.
 Allen.
 Er daalt uit wolckes bol en mild, een
 Er daalt uit wolckes bol en mild, een
 stroom van ze-gen neer.
 stroom van ze-gen neer.
 De

De bloesem wijst de vruchten aan,
 Daar zij verwachting streeft.
 Eens wordt de vrucht uit knop en bloem
 Ons mildlijk toegedeeld.

5.

Zoo als de landman 't knopje ziet,
 Zoo ziet men onze jeugd;
 Men wacht van ons ook cenmaal vrucht,
 Die aller hart verheugt.

M E I L I E D.

Vrolijk
 Kom, blijde jeugd! een vrolijk Lied De lieve Mei ter eer. Er
 daalt uit wolckes bol en mild, een stroom van ze-gen neer.

Het regent bloemen, kruid en gras,
 Hoe malsch is ieder drop.
 Daar breekt het Zonlicht helder door.
 De gantsche lugt klaart op.

Het Vooglenchoor, dat treurig zweeg,
 Barst uit in lofgechal,
 't Woud schatert van hun blijden Zang.
 't Is blijdschap overal.

Daar strijken Bijen op 't gebloemt,
 Ja, met een zagt gebrom,
 Heet dat arbeidzaam tairijk heir
 De Meimaand welleskom.

Door ons, ons Kind'ren, ook gejuicht,
 Ja, met een blij gemoed,
 En met een dankbaar lofgezang
 De lieve Mei begroet.

Het wemelt al van werkzaamheid.
 Natuur leeft van rondsom.
 Kom, heeten wij met nieuwe vlijt
 De Meimaand welleskom.

Vernieuwde vlijt, door vreugd' en lust
 In 't oefenperk geleid,
 Verkondigt aan den goeden God
 Best onze dankbaarheid.

Ja, God! tot arbeid riept Gij ons,
 Roept Gij ons, dezer uur,
 Voldoen wij dan Uw stem, o God!
 En de inspraak der natuur.

Welaan! Verstand, en hand en hart,
 Aan d'arbeid toegewijd;
 Want beter Lofzang rijst 'er niet,
 Dan welbestede Vlijt.

Vergelijking van 'Het vrolijke kind in den morgenstond'

De melodieën bij de liederen zijn verschillend in melodisch verloop en ritme. Wel hebben ze beide een driedelige maatsoort, beginnen ze met een opmaat en staan ze in dezelfde toonsoort (C majeur). Het lied uit de *Zang-oefeningen* van Van Dapperen is driestemmig, het andere lied tweestemmig. Beide liederen moeten vrolijk gezongen worden.

De tekst toont meer overeenkomsten. De titels zijn hetzelfde. De tekst uit het lied van Van Dapperen komt overeen met de tekst uit het eerste, tweede en vierde couplet van het andere lied. Het lied uit *Gezangen voor Kinderen en Jonge Lieden* heeft twee coupletten meer, namelijk het derde en vijfde couplet.

Uit deze vergelijking blijkt dat Van Dapperen de tekst van drie coupletten overnam, maar deze op een andere melodie zette.

Vergelijking van 'Meilied'

De melodieën van de twee liederen komen niet overeen in melodisch en ritmisch opzicht. De toonsoort is anders, evenals de maatsoort: de ene heeft een driedelige maatsoort en de ander een tweedelige. Het lied van Van Dapperen moet 'Matig vrolijk' gezongen worden, afwisselend door 'Eenige kinderen' en 'allen', en het andere lied vrolijk door alle kinderen. Het lied uit *Gezangen* is tweestemmig, het andere lied driestemmig.

De titel is, op het streepje na, hetzelfde. Het eerste couplet is ook hetzelfde, op het tweede woord van de eerste zin na. Waar bij Van Dapperen 'lieve jeugd' staat, staat in de *Gezangen* 'blijde Jeugd'. Beide teksten hebben hetzelfde thema, maar zijn op het eerste couplet na verschillend.

Uit deze vergelijking blijkt dat Van Dapperen alleen de tekst van het eerste couplet overgenomen heeft. Hij zette deze tekst op een nieuwe melodie en voegde er twee nieuwe coupletten aan toe.